L. ANNAEI SENECAE
OPERA QVAE SVPERSVNT
SVPPLEMENTVM

L. ANNAEI SENECAE
LVDVS DE MORTE CLAVDII · EPIGRAMMATA SVPER EXILIO
DE AMISSIS L. ANNAEI SENECAE LIBRIS TESTIMONIA
VETERVM ET FRAGMENTA EX IIS SERVATA
AD GALLIONEM DE REMEDIIS FORTVITORVM LIBER
DE PAUPERTATE EXCERPTA E SENECAE EPISTVLIS
DE MORIBVS LIB. · DE FORMVLA HONESTAE VITAE LIB.
EPISTOLAE SENECAE AD PAVLVM APOSTOLVM ET
PAVLI APOSTOLI AD SENECAM
EPITAPHIVM SENECAE

EDIDIT

FR. HAASE

ACCEDIT INDEX RERVM MEMORABILIVM

LIPSIAE
IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI
MCMII

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI

FRID. HAASII PRAEFATIO.

Ludum non ausus sum ad solos codices vetustissimos Sangallensem et Valentianensem recensere, praesertim cum de illius scriptura aliquotiens non constet; pertinuit autem dubitatio mea non tam ad verba singula quam ad totos locos, qui illis desunt; qua in re nolui media illa via ingredi, quam Fickertus elegit, qui cum plurimos ex illis abiiceret, alios tamen retinuit; scilicet nondum exploratum est, quae sit eorum origo et sitne omnium eadem, an habeant nonnulli fontem vetustiorem; quare quoniam tutum non erat omnes abiicere, satius visum est pariter omnes retinere uncis inclusos, quamvis probabile sit, eos nihil aliud esse nisi supplementa Nodotianis similia, seculo XV confecta, quae in paucis haud inficeta iudices, sed maximam partem frigida et sine idonea causa conficta.

Ad Epigrammata, quae a Fickerto nondum edita sunt, nihil novi auxilii habui.

Fragmenta, quantum brevi tempore fieri potuit, sedulo collegi, ordinavi, emendavi; quae postquam primum collecta sunt, neglecta iacuerunt, et tanta fuit recentiorum editorum desidia, ut cum paratas ad ea locupletanda copias haberent a Io. Alb. Fabricio in bibl. lat. propositas, ne manum quidem porrigere voluerint. Non tamen dubito quin longiore studio plura fragmenta indagari possint, quae me adhuc fugerunt; unum vero, quod exstare sciebam, quamquam et ego summa opera quaesivi et ab aliis sciscitatus sum, tamen indagare non potui; memoria enim teneo ante viginti fere annos in Diurnis vel scholasticis, quae tum vocabantur, vel aliis prolatum esse locum quendam, qui inscriberetur in recentiore quidem codice ms. de mia, i. e. de misericordia quique Senecae esse diceretur; quod quid rei sit, dicere nunc non possum ac fortasse operae pretium non est multum quaerere; mentionem tamen eius inventi praetermittere nolui. Qui unus nuper de Senecae fragmentis quaerere coepit Osannus tribus editis libellis academicis meam quidem operam non admodum adiuvit nisi in libro de remediis fortuitorum; sed in eo ipso ut diligentiam ac doctrinam more suo insignem prodidit, ita iudicium de eo, quod Seneca dignum sit, adeo incertum et inconstans deprehendi, ut quamvis res a Seneca memoratas probe teneat, ingenii tamen eius formam ac dicendi consuetudinem parum perspexisse videatur; quare miratus non sum, quod cum fragmenta libri de matrimonio conquireret, praeter ea, quae adhuc ferebantur, unum tantum apud Hieronymum invenit, quippe in quo Varii Gemini mentio in oculos incurrebat; ego vero multo plura

a*

ab Hieronymo petivi, qui quamquam rerum ordinem pro suis rationibus immutavit, multa in brevius contraxit, multa abrupte posuit et ornamenta Senecae consueta plerumque detraxit, tamen in iis, quae ego nunc primus addidi, tot supersunt ac tam manifesta indicia, quae Senecam auctorem prodant, ut magis verear, ne iusto pauciora quam ne iusto plura adsciverim; repudiavi enim ea, quae quamvis argumento a Seneca non abhorrerent, in forma tamen orationis nihil haberent, quod de Seneca cogitare cogeret; de ordine vero horum fragmentorum potest varia sententia esse; ego eum elegi, quem non dixerim unice verum esse sed tamen talem, qualis esse potuerit. Quod praeterea adiungitur ex schedis Sadoleti fragmentum 88, postquam doctissimos jurisconsultos et nuper Osannum exercuit, id ego ita genuinum esse nego, si parentes sint pro cognatis dicti; quod ne fiat, vocem *octo* aut delendam dixerim aut paulo post ponendam, ut cum vicinis coniungatur. Ceterum locus hic, siquidem Senecae est, sitne ex libro de matrimonio petitus, cuius notitia uni Hieronymo debetur, incerta coniectura est; sunt praeterea etiam alia fragmenta, quae unde petita sint, non proditum est; in quibus omnibus collocandis secutus sum vel argumenti similitudinem vel alia si qua erant indicia, neque hoc mihi sumo, ut in omnibus verum me et locum et ordinem invenisse existimem.

Sequitur deinceps liber de remediis fortuitorum, quem ego, si quem alium, genuinum Senecae esse arbitror; excipio praefationem ineptam illam ac barbaram, scriptam eo tempore, quo poetarum nomine comprehendebantur ii omnes, qui gentilium litteris studerent, praepositamque ab aliquo, qui et ipse se inter poetas numeraret et descripto hoc Senecae libro regi alicui vel prodesse vel placere vellet; excipio deinde additiones, quas oblivione sepultas ego rursus in lucem proferendas duxi; excipio etiam, ut par est, locos librariorum vitiis depravatos, qui quidem non plures sunt in hoc libro quam in aliis, quorum non exstant codd. mss. aetate et integritate insignes; denique fateor etiam, detractam esse Senecae ipsius aut praefationem, si qua fuit, aut certe initium, et verisimile est in reliquis quoque libri partibus abiecta esse nonnulla, quae praefationis scriptori minus placuissent; argumento est ipsa libri brevitas, quae in Seneca nimia videtur, et rursus capitis ultimi longitudo, in quo parum credibile est ipsum Senecam diligentiorem fuisse quam in reliqua libri materia; accedit etiam, quod uno certe exemplo, de quo infra dicam, satis comprobari videtur pleniorem librum tum fuisse, cum sententiae ex eo aliquot in librum de moribus translatae sunt. Verum tamen haec si exceperis recte contendere mihi videor, nihil reperiri in hoc libro, quod falsarius aliquis sua sponte adiecisse videri possit, contra omnia adeo ipsum Senecae ingenium referre, ut de imitatore eius vel vaferrimo cogitare non liceat. atque ii quidem, qui Senecam probe norunt, non dubito quin mihi adsensuri sint; confido tamen etiam aliis satisfieri posse, si

quando aut mihi aut alii vacabit iusto commentario singula verba singulasque sententias ad eorum librorum normam exigere, de quorum origine non dubitatur; neque etiam quod quasi in dialogi formam totus liber compositus est. a Seneca alienum videri debet; eodem enim artificio etiam in reliquis libris creber est, nec mirum quod aliquando totum aliquem librum una hac forma composuit. Sed qui medio quod dicitur aevo hunc librum tractarunt, cum artem illam minus nossent quam vulgaria illo tempore carmina de conflictu animae et corporis, Theoduli eclogam et alia id genus multa, ipsos dialogos cum suis collocutoribus restituendos rati varia colloquentium nomina finxerunt; fuit, qui Senecam et Neronem tamquam magistrum et discipulum colloquentes induceret; Hildebertus vero in capite de fortitudine illorum loco Timorem et Securitatem ac deinde Hominem et Securitatem posuit; plerique haud inficete locis fortasse quibusdam Senecae usi, ut ep. 66, 32. 35. Sensum et Rationem colloqui voluerunt; sed nomina haec in codd. mss. sine ullo totius libri detrimento adiecta et plerumque singulis litteris significata sunt, deinde autem rursus omissa in vetustis iam editionibus sive bonorum codicum auctoritate sive etiam recto iudicio; recentia enim esse arguit ipsa nominum illorum varietas, adeo ut etiam praefationis auctorem vetustiorem esse suspicer. Accessit denique alia quaedam interpolatio, quae tamen et ipsa genuino Senecae libro non noceret; nam ut sunt varia hominum iudicia, cum praefationis auctor nimis prolixum librum Senecae putasset et breviorem fecisset, fuit rursus qui brevem factum vellet longiorem fieri; itaque adiecit quas ipse vocat additiones, quas ego in uno cod. ms. repperi itemque in una editione rarissima impressa Lipsiae per Arnoldum de Colonia, anno, ut videtur, 1495. siquidem verisimile est librum de remediis fortuitorum et „Tulium de senectute“ eodem anno editum esse cum Senecae epistolis abbreviatis et Senecae libro de providentia; utrique autem horum librorum per eundem Arnoldum de Colonia impresso annus ille subscriptus est, omnes autem pari specie in unum volumen conjunctos repperi. Ceterum qui additiones scripsit, ipso hoc nomine praeposito satis cavit, ne quid supposuisse Senecae videretur; secutus autem Senecae, ut putabat, exemplum colloquentes inter se fecit Sensum et Rationem; adeo autem non infeliciter vel imitatus eum est vel aemulatus, ut mihi videatur Petrarcha aliquis vel unus ex iis esse, qui seculo XIV aut ineunte XV. fuerunt eruditissimi; certe nemo credet eundem esse, qui praefationem scripsit. Plura de huius libri fatis fortasse tum cognoscentur, cum vetustioribus codicibus mss. uti licuerit; nunc enim de nullo mihi constat nisi qui sit seculi XIV aut XV. sed cum habeamus testimonia de eo Tertulliani et Hildeberti et Vincentii Bellovacensis, et tacitum illud, de quo infra dicam, libri de moribus, probabile est olim codices haud paucos extitisse atque etiam tales, in quibus nondum assuta esset praefatio subditicia, de quibus ego spem deponendam non existimo propterea quod

nemo adhuc ad emendandum librum contemptum et pro spurio habitum auxilia diligentius conquisivit. quid quod fertur in Uffenbachiano quodam codice distinctus fuisse in libros duos? quod si verum est, crediderim codicem illum ab iis, quos nunc cognitos habemus, valde diversum fuisse. Sed video iam mihi in certamen descendendum esse cum Osanno viro doctissimo, qui primus nuper Gissae a. 1847. dedita opera collato codice Dresdensi, qui est ex recentioribus, ad eius fidem totum libellum edidit et de auctore quaesivit; is igitur contraria duo ponit de hoc opere iudicia; ait enim pag. 16. sic: „*non solum id laborat hic illic barbarae latinitatis usu, sed tam incomposita et elumbis est elocutionis ratio, ut a Seneca vel ab alio quopiam vetere scriptore prorsus abhorreat: denique tota compositio argumenti, quod per colloquium Sensus cum Ratione pertractatur, tum ipsa huius dialogi ratio tam ieiuna et saepe paene absurda est, ut nihil ex litteris Romanorum antiquis relictum norimus, quod vel tantillum ad genus inficetum, quo libellus iste conscriptus est, accedat.*“ Deinde vero pag. 17. dicit: „*accuratius inquirentem — non potest latere, in eo ipso quaedam inesse, quae cum Senecae ingenio conveniant. — sententiae morales — prorsus ex mente Senecae dictae —. Neque prorsus absunt ab his sententiis ea ingenii lumina et acumina, ni malis aculei, quibus Seneca orationem suam distinguere, exornare, et in prolixa eiusdem argumenti tractatione variare solet. Iam quum et summa placitorum cum Senecae philosophia admodum conspiret, neque stilo eius fractum illud sententiis minutis genus dicendi [haud] indignum videatur, iis, quae de auctore libelli traduntur, non omnem fidem derogabimus.*“ Denique haec quo id uno modo fieri potest, inter se conciliat sic: „*Novitiae quidem fabricae libellus sine dubio est, sed cuius fundus sit antiquus, et quidem ex Senecae illo de remediis fortuitorum opere sumptus: quo quicumque libelli auctor fuit, ita usus est, ut sententias maximam partem transsumptas in iustum ordinem componeret et in formam dialogi de more saeculi, quo is scriptus fuit, cogeret.*“ Quid autem, si iam ipse Seneca iustum ordinem instituit? unde enim constat, id eum non fecisse? item formam dialogi si credere non licet ab ipso Seneca originem habere, quid faciemus locis simillimis, quales sunt ep. 24, 17. 42, 9. 47, 1. de beneff. II, 10, 2. 3. et alii multi? nam ipsos quidem interlocutores Sensum et Rationem aliosve quos supra dixi, non puto tanta superstitione esse Osannum ut non credat adiungi potuisse libro vel integerrimo; quomodo autem eiusdem libri, qui ab initio ad finem aequabili dicendi genere conscriptus est, modo *incompositam et elumbem elocutionis rationem* reprehendere, modo *ingenii lumina et aculeos* laudare et *genus dicendi Senecae stilo haud indignum* praedicare potuerit, ego me intelligere non posse fateor. Barbaram denique latinitatem esse incredibile dictu est, quomodo Osannus comprobaverit; profert pag. 6. voces barbaras duas, *inhumationem* et *invasuram*. quae voces si certa fide in ipso libro scriptae essent, victas manus darem: quis autem

unquam audivit de latinitate libri alicuius indicium fieri ex argumenti summariis, quae librarii barbari saepe singulis capitibus appingere solent? petivit autem voces illas ex capitum inscriptionibus, quae sunt in Dresdensi codice; in meis nou sunt, quia non omnibus librariis idem studium fuit. Concedo Osanno, ut etiam in praefatione, quamquam de ea tacet, barbaram latinitatem inveniat, neque tamen ita de libro ipso quicquam probaverit, qui ab illa mirum quantum distat. Quamobrem totam illam Osanni sententiam de libri origine inanem existimo neque ullo argumento munitam, nisi quis forte putabit nihil referre, utrum de auctore libri an de Dresdensis codicis scriba agatur. Sed nondum dimitto Osannum; quaesivit enim deinceps, quis ille fuerit, qui Senecae librum in hanc formam, quam habemus, redegerit, ac iam visus sibi est hominem manibus tenere et partem eius aliquam in lucem protraxisse. Sed in hac re ei ut Neroni olim cum divitias in Libya quaereret, mirifice fortuna illusit; nimirum ut Taciti de Nerone verbis utar, dum non auctoris, non ipsius negotii fidem satis spectat, pari eventu carbones pro thesauro invenit. Auctore rursus usus est Dresdensis codicis scriba, qui ut fuit profecto homo diligens, non solum suam cuique capiti addidit inscriptionem, sed etiam, id quod multi librarii fecerunt, toti libro praefixit capitum omnium indicem cum hac inscriptione:

Incipiunt .... libri de remediis fortuitorum.

In loco illo vacuo nemo suspicabitur aliud quid latere nisi vocem *capita* vel similem, neque enim quod sequitur *libri* vocabulum poterit nominativus casus pluralis numeri esse sed est genetivus singularis, quia in Dresdendi cod. ut in reliquis quos novimus, unus est liber de remediis fortuitorum, non plures. Sed in loco illo vacuo Dresd. codex habet non vocem aliquam perspicue scriptam, sed signum quoddam, quod intuens Osannus cum obstinato animo auctoris nomen quaereret „*secunda*, inquit, *fortuna accidit, ut id perscriptum in cod. Dresdensi habeamus, sed, quod magnopere dolendum, per compendium, cuius elementa integra mihi quidem non contigit extricare.*“ Secunda vero fortuna illa vehementer Osannum exercuit; cum enim antea in signo illo Petrarchae nomen latere suspicatus esset, deinde et tempora obstare intellexit et primam litteram nominis invenit non *P* sed *R* esse; rursus deinde relapsus ad Petrarcham inspectis libris eius de remediis utriusque fortunae iterum eum deseruit; denique desperata sua fortuna coactus est auctoris nomen aliis quaerendum relinquere. Ceterum signi eius imaginem exprimi iussit pag. 18. quam ut vidi, satis mirari non potui, quod vir doctissimus, qui plurimos libros mss. versavit, non statim quid id rei esset intellexit; nimirum scripsit librarius: „*Incipiunt rubricae libri de remediis fortuitorum;*“ nihil aliud enim est illud compendium quam R$\underline{^{ce}}$, quibus litteris rubricae nomen scribi solet.

Itaque ego librum de rem. fort. exceptis iis, quae medio aevo ei adhaeserunt, Senecae vindicandum ratus feci quod potui, ut quae

depravata erant, corrigerem, quam ad rem praeter Dresdensis libri scripturam ab Osanno editam adhibui tres codd. Vratislavienses e bibl. academica, quorum unus est membran. scriptus a. 1375. signatus IV. fol. 39. eius folia duo, 77 et 78, amissa sunt, quibus continebatur finis libri de moribus et initium libri de rem. fort.; est autem is ipse, quo Fickertus in aliis Senecae libris usus est. Alter codex est chartac. sec. XV. signatus IV. Q. 66. in quo additiones leguntur. Tertius est item chartac. sec. XV. signatus I. Q. 412. in quo colloquentes sunt Seneca et Nero. Habui praeterea edd. veteres Tarvisinam, Venetam a. 1492. Lipsiensem illam, de qua supra dixi, Erasmi primam, alias, quae deinceps secutae sunt; quibus copiis perfeci, ut aliquanto iam emendatior hic liber prodeat, quamquam non potui omnes quas diuturno situ contraxit maculas eluere; neque enim tales fuerunt codices mei, quorum nullus integritate excellit. De Additionibus vero non admodum laboravi, quarum qui mihi soli fontes erant unus codex ms. et ed. Lips., plerumque inter se consentiunt: illud tamen non parvi ad totam rem momenti est, quod versus ille: *coelo tegitur, qui non habet urnam,* qui vulgo ipsis Senecae verbis interpositus c. 5, 2 ante voces *quid interest* legebatur, loco illo deiectus et in Additiones translatus est; non habent eum neque codd. mss. neque edd. veteres quas dixi; scilicet a Seneca ipso vix credas eum poni potuisse, cum sit Lucani Phars. VII, 819. itaque verisimile est ex Additione eum arreptum esse, quamquam potuit librario alicui etiam ultro succurrere vel ex ipsius Lucani lectione vel ex aliis, qui eo usi sunt, velut ex Bartholomaeo Anglico de proprietatibus rerum lib. XIX, c. 129.

Adieci deinde Excerpta de paupertate ex superioribus edd. expressa; neque enim eorum ullum cod. ms. habui; addidi in margine numeros epistularum, unde petita sunt, ut commodius possit scripturae discrepantia reperiri, quam Fickertus raro notavit.

Sequitur de Moribus liber, Excerptis illis, ut videtur, haud paulo vetustior; citatur enim Senecae nomine ex eo sententia 35. iam anno 567. in Concil. Turon. II. can. 14. in ed. Labbei vol. V, pag. 856. vel in ed. Mansi vol. IX, pag. 795. eundem librum novit Vincentius Bellovacensis et alii; ac vellem ad eum emendandum plura auxilia praesto fuissent; nunc nihil habui nisi edd. vett. et quem dixi supra codicem Vratisl. qui deficit in sententia 49. voce *incipiat*; nec profuit ei libro Io. Conr. Orellius, qui edidit eum inter Opuscula Graecorum vett. sententiosa et moralia tom. I. pag. 269 sqq. Verum est, quod in cod. Vratisl. adscripsit manus recentior: *Non est hic dicendus liber: recollectae enim sunt quaedam ab aliquo excerptae ex libris Senecae,* nisi quod non ex solis Senecae libris collectae sententiae sunt; atque ex iis quidem, qui supersunt, etsi similia proferri multa possunt, ipsis tamen verbis quae accurate conveniant, non admodum multa esse credo; veluti dubites, sitne sent. 48 petita ex ep. 3, 2. item ad sent. 65. cf. ep. 97, 13. 105, 8.

ad sent. 73. cf. ep. 114, 1. contra manifestum est sententias 39—43 translatas esse ex libro de rem. fort. 2, 3. 7, 1—3. 8, 2. nam sententia 42. quoque et eo loco posita est et eam formam habet, ut dubium non sit quin eundem atque reliquae fontem habeat; quamobrem eam restitui libro de rem. fort. c. 7, 3. quamvis ibi neque in codd. mss. neque in edd. legatur, ac videtur mihi hic locus argumento esse librum de rem. fort. fuisse illo tempore aliquanto ampliorem, cum liber de moribus collectus est. Praeterea ex amissis Senecae libris petitam esse sententiarum partem, satis credibile est, neque id tamen certo testimonio confirmare nunc possum; nam verba illa apud Lactantium III, 15, 14: *atqui nihil interest — animus non videtur*, quae leguntur item in sent. 3. 4. non dubito quin recte Buenemannus Lactantii esse censuerit, non Senecae, cuius locus antecedit; vid. fragm. 20. quare Christianum hominem quarti quintive seculi, qui Lactantio uteretur, mirum non est sent. 55 eleemosynae mentionem fecisse, quamquam facile fieri potuit, ut esset nihilominus haec quoque sententia Senecae, qui in ea non eleemosynam sed beneficium dixisset; diaboli appellationi, quae deinde sequitur sent. 143. non multum tribuo, quia verisimile est sententiam illam cum sequentibus aliena manu esse in fine adiectas. Sed de fontibus huius libri non est hic dicendi locus; est enim difficilis quaestio ac digna, quae separatim et accurate instituatur. Quae vero in quibusdam edd. vett. neque raro in codd. mss. feruntur Senecae proverbia ad litterarum ordinem composita, ea ego recipienda non iudicavi propterea quod longe plurima sunt versibus scripta et e Publilio maxime collecta; quae autem in litterae cuiusque fine ex Senecae libris adiunctae reperiuntur sententiae, eae nec multae sunt nec ignotos fontes habere videntur.

Satius visum est Martini Dumiensis librum adiicere, qui de quattuor virtutibus cardinalibus aut de formula honestae vitae inscribi solet, medio ille aevo Senecae nomine notissimus; nec credo ullum genuinum Senecae librum adeo frequenter lectum et descriptum ac citatum esse; item editiones eius vetustae exstant haud paucae; quare nolui ab iis, qui medii aevi litteras curant, desiderari librum totiens memoratum, praesertim cum suo quoque pretio non indignus sit, qui in manus hominum redeat. Praefationem ad Mironem regem scriptam, quae a vulgaribus codd. mss. editionibusque abest, descripsi ex d'Acherii Spicilegio tom. III. (Paris. 1723.) pag. 312. prolatam a Io. Mabillonio e codice S. Remigii Remensis; eandem cum toto Martini libro editam esse cura Eliae Vineti Pictavis a. 1544. testatus est ib. Baluzius. Ad librum ipsum emendandum multum mihi profuit cod. Vratisl. membranaceus, quem supra dixi. Quod posui inscriptionem libri de verborum copia, feci testimonio Eberti, qui in catalogo codd. mss. Guelferbyt. Nr. 794. sic inscriptum codicem memorat; sed ea res cum mira mihi accideret maxime propter locum in ep. IX Senecae ad Paulum, quia epistu-

lae illae quippe Hieronymo cognitae ante Martini Dumiensis aetatem scriptae sint necesse est, volui meis oculis credere et impetravi facile, ut mihi mitteretur codex Bambergensis M. IV, 4, membran. sec. XIV, quo etiam Fickertus in Senecae epistulis usus est; in eo igitur pag. 53 post „Extractiones de libro Macrobii in expositione sompnii Scipionis" legitur Martini liber cum hac inscriptione: „Incipit liber Lucii Senece de verborum Copia." Ipse deinde liber omissa etiam ultima illa praefationis parte, quae alibi deesse non solet (*Quatuor virtutum — virum efficiunt.*) sic incipit: *Quisquis prudentiam sequi desideras* —. reliqua postquam inspexi, non admodum poenitet, quod nunc demum codex in manus meas pervenit; video enim vix ad ullam rem eum profuturum fuisse, si tempore venisset; nam neque scripturae bonitate meum cod. Vratisl. superat et tot locos omittit, ut non tam librum ipsum hunc esse dicas sed ex eo excerpta, qualia in eodem codice plura sunt. Desinit autem c. 7, 2. in verba illa: *sordidus aut obscurus existas*, et sequuntur deinceps ex Senecae epistulis excerpta, quae nulla inscriptione insignita, nullo intervallo separata incipiunt pag. 55 extr. a verbis: *Primum argumentum composite mentis existimo* — et finiuntur pag. 62. supr. verbis his: *Dum differtur vita transcurrit. Turpissima iactura est que per negligenciam fit. — Explicit de verborum copia. Incipiunt proverbia Senece per ordinem alphabeti.* Quare apparet non recte me Martini libro inscriptionem illam de verborum copia praefixisse, quippe qua non tam liber ille per se solus significetur sed excerptorum quoddam genus ex illo et ex epistulis conflatum; nec aliud inesse suspicor codici Guelferbytano 794. eadem vero excerpta num is quoque intellexerit, qui in ep. Senecae ad Paulum libri de verborum copia mentionem facit, quaerant alii.

Epistulae Senecae ad Paulum et Pauli ad Senecam corruptissimae circumferuntur, nusquam tamen, ut ego existimo, corruptiores quam apud Io. Alb. Fabricium in Cod. apocrypho; itaque ego quod erat adiumentorum, diligenter adhibui; Fickertus utendam mihi concessit scripturae discrepantiam, quam e cod. Amploniano excerpsit; ego ipse contuli codices duos Rehdigeranos; de tribus his codicibus dixit Fickertus in praef. ad Senecae epp. pag. XX et XXI. Sed diligentiae eius exiguus fructus fuit; nam etsi non difficile fuit, quae Fabricius corruperat aut iniuria omiserat restituere, tamen tot supersunt loci dubii et depravati, ut verisimile mihi sit ineptam falsarii orationem iam a veteribus librariis magis etiam vitiatam esse; sed tamen quoniam codices vetustissimi, Argentoratensis, quo epistulae Senecae, et Mediolanensis, quo dialogi continentur, ad emendandas subditicias has epistulas nondum adhibiti sunt, sperare de iis optima quaeque licet.

Ultimo loco posui epitaphium Senecae, quod plurimis Senecae codicibus mss. adiectum est.

Indicem denique rerum memorabilium summa diligentia con-

feci copiosissimum et quoad eius fieri potuit numeris verbisque probe emendatum; qui enim adhuc erat plenissimus a Schweighaeusero confectus, usui mihi esse non potuit nisi forte ut nonnulla quae me fugerant, supplerem; erant enim in eo non librorum capitumque sed paginarum numeris loci indicati ac praeterea errores et multi et graves admixti; ordo quoque rerum sub eadem voce comprehensarum magis casu constitutus quam consilio; ceterum non propria solum nomina hominum locorumque in indice ponenda putavi sed verba omnia, quae pertinerent ad antiquitates vel publicas vel privatas vel ad litterarum historiam variamque in omni genere doctrinam et maxime ad philosophiam; ubi autem fieri potuit, elegi locos eos, qui haberent formam arte et acumine insignem eoque effeci ut floridissimae Senecae sententiae in hoc indice collectae sint.

Indicabo hoc loco errores typographicos, quos in tribus huius editionis voluminibus animadverti, nec multos illos nec admodum graves; addam praeterea quasdam emendationes sero natas et coniecturas reiculas de multis paucas, quas quamquam sprevi ipse, non tamen adeo inanes esse puto, ut non possint aliquam ad tollendas offensiones utilitatem habere.

Scribebam Vratislaviae mense Novembri a. MDCCCLII.

L. ANNAEI SENECAE
LUDUS DE MORTE CLAUDII.

I. Quid actum sit in coelo ante diem III. idus Octobr. 1
[Asinio Marcello, Acilio Aviola coss.] anno novo initio seculi felicissimi, volo memoriae tradere. nihil nec offensae nec gratiae dabitur. haec ita vera. Si quis quaesiverit, unde sciam, primum, si noluero, non respondebo. quis coacturus est? ego scio me liberum factum, ex quo suum diem obiit ille, qui verum proverbium fecerat *aut regem aut fatuum nasci oportere.* Si libuerit respondere, dicam 2
quod mihi in buccam venerit. quis umquam ab historico iuratores exegit? tamen si necesse fuerit auctorem producere, quaerite ab eo, qui Drusillam euntem in coelum vidit: idem Claudium vidisse se dicet iter facientem „non passibus aequis." velit, nolit, necesse est illi omnia videre, quae in coelo aguntur: Appiae viae curator est, qua scis et divum Augustum et Tiberium Caesarem ad deos isse. Hunc si interrogaveris, soli narrabit: coram 3
pluribus numquam verbum faciet. nam ex quo in senatu iuravit se Drusillam vidisse coelum adscendentem et illi pro tam bono nuntio nemo credidit quod viderit, verbis conceptis adfirmavit se non indicaturum, etiamsi in medio foro hominem occisum vidisset. Ab hoc ego quaecumque audivi, certa, clara adfero, ita illum salvum et felicem habeam.

II. *Iam Phoebus breviore via contraxerat ortum* 1
Lucis et obscuri crescebant tempora somni,
Iamque suum victrix augebat Cynthia regnum
Et deformis hiems gratos carpebat honores
Divitis autumni visoque senescere Baccho
Carpebat raras serus vindemitor uvas:

Puto magis intellegi, si dixero, mensis erat October, dies 2

3 tertius idus Octobris. horam non possum certam tibi di-
cere: facilius inter philosophos quam inter horologia con-
veniet: tamen inter sextam et septimam erat.

4 „Nimis rustice adquiesc*is*. *nunc* [*adeo*] omnes poetae
non contenti ortus et occasus describere, ut etiam me-
dium diem inquietent: tu sic transibis horam tam bonam?“

Iam medium curru Phoebus diviserat orbem
Et propior nocti fessus quatiebat habenas
Obliquo flexam deducens tramite lucem:

Claudius animam agere coepit nec invenire exitum poterat.

1 III. Tum Mercurius, qui semper ingenio eius delecta-
tus esset, unam e tribus Parcis seducit et ait: „Quid,
femina crudelissima, hominem miserum torqueri pateris?
nec umquam tam diu cruciatus e*xi*et? Annus sexagesimus
et quartus est, ex quo cum anima luctatur. quid huic et
2 reipublicae invides? Patere mathematicos aliquando ve-
rum dicere, qui illum ex quo princeps factus est, omni-
bus annis, omnibus mensibus efferunt. et tamen non est
mirum, si errant et horam eius nemo novit. nemo enim
umquam illum natum putavit. Fac quod faciendum est:

dede neci. melior vacua sine regnet in aula.“

3 Sed Clotho: „Ego mehercules, inquit, pusillum temporis
adicere illi volebam, dum hos pauculos, qui supersunt,
civitate donaret. constituerat enim omnes Graecos, Gallos,
Hispanos, Britannos, [**Sauromatas, et si qui ultra glacialem
boream incolunt barbari**,] togatos videre. Sed quoniam pla-
cet aliquos peregrinos in semen relinqui et tu ita iubes
4 fieri, fiat.“ Aperit tum capsulam et tris fusos profert:
unus erat Augurini, alter Babae, tertius Claudii. „Hos,
inquit, tris uno anno exiguis intervallis temporum divisos
mori iubebo nec illum incomitatum dimittam. Non opor-
tet enim eum, qui modo se tot milia hominum sequentia
videbat, tot praecedentia, tot circumfusa, subito solum
destitui. contentus erit his interim convictoribus.“

1 IV. *Haec ait et turpi convolvens stamina fuso*
Abrupit stolidae regalia tempora vitae.
At Lachesis redimita comas, ornata capillos,
Pieria crinem lauro frontemque coronans

Candida de niveo subtemina vellere sumit
Felici moderanda manu, quae ducta colorem
Adsumpsere novum. mirantur pensa sorores:
Mutatur vilis pretioso lana metallo.
Aurea formoso descendunt secula filo.
Nec modus est illis, felicia vellera ducunt
Et gaudent inplere manus. sunt dulcia pensa.
Sponte sua festinat opus nulloque labore
Mollia contorto descendunt stamina fuso.
Vincunt Tithoni, vincunt et Nestoris annos.
Phoebus adest cantuque iuvat gaudetque futuris
Et laetus nunc plectra movet, nunc pensa ministrat.
Detinet intentas cantu fallitque laborem.
Dumque nimis citharam fraternaque carmina laudant,
Plus solito nevere manus humanaque fata
Laudatum transscendit opus. „Ne demite, Parcae,
Phoebus ait: vincat mortalis tempora vitae
Ille mihi similis voltu similisque decore,
Nec cantu nec voce minor: felicia lassis
Secula praestabit legumque silentia rumpet.
Qualis discutiens fugientia Lucifer astra
Aut qualis surgit redeuntibus Hesperus astris,
Qualis, cum primum tenebris Aurora solutis
Induxit rubicunda diem, Sol adspicit orbem
Lucidus et primos a carcere concitat axes:
Talis Caesar adest, talem iam Roma Neronem
Adspiciet. flagrat nitidus fulgore remisso
Voltus et adfuso cervix formosa capillo.“

Haec Apollo. At Lachesis, quae et ipsa homini formo- 2
sissimo faveret, fecit illud plena manu et Neroni multos
annos de suo donat. Claudium autem iubent omnes

χαίροντας, εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

Et ille quidem animam ebulliit et ex eo desiit vivere vi-
deri. exspiravit autem, dum comoedos audit, ut scias me
non sine causa illos timere. Ultima vox eius haec inter 3
homines audita est, cum maiorem sonitum emisisset illa
parte, qua facilius loquebatur: „Vae me! puto, conca-
cavi me.“ Quod an fecerit nescio: omnia certe concaca-

vit. **[nec post boletum opipare medicamentis conditum plus cibi sumpsit.]**

1 V. Quae in terris postea sint acta, supervacuum est
referre. scitis enim optime, nec periculum est, ne exci-
dant, quae memoriae gaudium publicum inpress*it*. nemo
felicitatis suae obliviscitur: in coelo quae acta sint audite.
2 fides penes auctorem erit. Nuntiatur Iovi venisse quem-
dam bonae staturae, bene canum. nescio quid illum mi-
nari. adsidue enim caput movere. pedem dextrum tra-
here. quaesisse se, cuius nationis esset. respondisse ne-
scio quid perturbato sono et voce confusa. non intelle-
gere se linguam eius. nec Graecum esse nec Romanum
3 nec ullius gentis notae. Tum Iupiter Herculem, quia
totum orbem terrarum pererraverat et nosse videbatur
omnes nationes, iubet ire et explorare, quorum hominum
esset. Tum Hercules primo adspectu sane perturbatus
est, ut qu*em* iam non omnia monstra timueri*nt*. ut vidit
novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius
terrestris animalis, sed qualis esse marinis beluis solet,
raucam et inplicitam, putavit sibi tertium decimum labo-
4 rem venisse. Diligentius intuenti visus est quasi homo.
accessit itaque et quod facillimum fuit Graeculo, ait:

Τίς πόθεν εἷς ἀνδρῶν; πόθι τοι πτόλις ἠδὲ τοκῆες;

Claudius gaudet esse illic philologos homines, sperat fu-
turum aliquem historiis suis locum. Itaque et ipse Ho-
merico versu Caesarem se esse significans ait,

Ἰλιόθεν με φέρων ἄνεμος Κικόνεσσι πέλασσεν.

Erat autem sequens versus verior, aeque Homericus,

Ἔνθα δ' ἐγὼ πόλιν ἔπραθον, ὤλεσα δ' αὐτούς.

1 VI. Et inposuerat Herculi, homini minime vafro, nisi
fuisset illic Febris, quae fano suo relicto sola cum illo
venerat: ceteros omnes deos Romae reliquerat. „Iste,
inquit, mera mendacia narrat. ego tibi dico, quae cum
illo tot annis vixi: Luguduni natus est. *Munatii* muni-
cipem vides. quod tibi narro, ad sextum decimum lapi-
dem natus est a Vienna, Gallus germanus. itaque quod
Gallum facere oportebat, Romam cepit. Hunc ego tibi
recipio Luguduni natum, ubi Licinius multis annis regna-

vit. Tu autem, qui plura loca calcasti quam ullus mulio perpetuarius, Lugudunenses scire debes et multa milia inter Xanthum et Rhodanum interesse.“ Excandescit 2
hoc loco Claudius et quanto potest murmure irascitur. quid diceret nemo intellegebat. ille autem Febrim duci iubebat illo gestu solutae manus [et] ad hoc unum satis firmae, quo decollare homines solebat. Iusserat illi collum praecidi. putares omnes illius esse libertos: adeo illum nemo curabat.

VII. Tum Hercules: „Audi me, inquit, tu desine fa- 1
tuari. venisti huc, ubi mures ferrum rodunt. Citius mihi verum, ne tibi alogias excutiam!“ Et quo terribilior esset, tragicus fit et ait:

„*Exprome propere, sede qua genitus cluas,* 2
Hoc ne peremptus stipite ad terram accidas.
Haec clava reges saepe mactavit feros.
Quid nunc profatu vocis incerto sonas?
Quae patria, quae gens mobile eduxit caput?
Edissere. equidem regna tergemini petens
Longinqua regis, unde ab Hesperio mari
Inachiam ad urbem nobile advexi pecus,
Vidi duobus inminens fluviis iugum,
Quod Phoebus ortu semper obverso videt,
Ubi Rhodanus ingens amne praerapido fluit
Ararque dubitans, quo suos cursus agat,
Tacitus quietis adluit ripas vadis.
Estne illa tellus spiritus altrix tui?“

Haec satis animose et fortiter. nihilominus mentis suae 3
non est et timet *μωροῦ πληγήν*. Claudius ut vidit virum valentem, oblitus nugarum intellexit neminem parem sibi Romae fuisse, illic non habere se idem gratiae: Gallum in suo sterquilinio plurimum posse. Itaque quantum in- 4
tellegi potuit, haec visus est dicere: „Ego te, fortissime deorum Hercules, speravi mihi adfuturum apud alios et, si qui a me notorem petisset, te fui nominaturus, qui me optime nosti. nam si memoria repetis, ego eram, qui tibi ante templum tuum ius dicebam totis diebus mense Iulio et Augusto. Tu scis, quantum illic miseriarum [per]tu- 5

lerim, cum causidicos audirem diem et noctem. in quos
si incidisses, valde fortis licet tibi videaris, maluisses
cloacas Augiae purgare: multo plus ego stercoris exhausi.
Sed quoniam volo ***."

1 VIII. *** non mirum, quod in curiam inpetum fecisti,
nihil tibi clusi est: modo dic nobis, qualem deum istum
fieri velis. *Ἐπικούρειος θεὸς* non potest esse: *οὔτε αὐ-
τὸς πρᾶγμα ἔχει τι οὔτε ἄλλοις παρέχει.* Stoicus? quo-
modo potest rotundus esse, ut ait Varro, sine capite,
sine praeputio? Est aliquid in illo Stoici dei, iam video:
2 nec cor nec caput habet. Si mehercules a Saturno pe-
tisset hoc beneficium, cuius mensem toto anno celebravit
princeps, non tulisset illu*d*. *nedum* ab Iove, quem, quan-
tum quidem in illo fuit, damnavit incesti. L. Silanum
enim, generum suum, occidit. oro, propter quid? soro-
rem suam, festivissimam omnium puellarum, quam omnes
Venerem vocarent, maluit Iunonem vocare. Quare, inquit,
3 quaero enim, sororem suam? Stulte, stude: * Athenis
dimidium licet, Alexandriae totum. Quia Romae, inquit,
mures molas lingunt. Hic nobis curva corriget? Quid in
cubiculo suo faciat nescio: et iam „coeli scrutatur pla-
gas"? deus fieri vult? parum est, quod templum in Bri-
tannia habet? quod hunc barbari colunt et ut deum orant
μωροῦ εὐϊλάτου τυχεῖν?"

1 IX. Tandem Iovi venit in mentem, privatis intra cu-
riam morantibus sententiam dicere [*non licere*] nec dispu-
tare. „Ego, inquit, P. C., interrogare vobis permiseram,
vos mera mapalia fecistis. Volo [ut] servetis disciplinam
curiae. Hic, qualiscumque est, quid de nobis existi-
2 mabit?" Illo dimisso primus interrogatur sententiam Ianus
pater. is designatus erat in Kal. Iulias postmeridianus
Cos., homo quantumvis vafer, qui semper videt *ἅμα
πρόσσω καὶ ὀπίσσω*. Is multa diserte, quod in foro vi-
vat, dixit, quae notarius persequi non potuit, et ideo non
refero, ne aliis verbis ponam, quae ab illo dicta sunt.
3 Multa dixit de magnitudine deorum: non debere hunc
volgo dari honorem. „Olim, inquit, magna res erat deum
fieri: iam, Fama, mimum fecisti [et iam pessimum quemque

illum adfectare]. Itaque ne videar in personam, non in
rem dicere sententiam, censeo, ne quis post hunc diem
deus fiat ex his, qui *ἀρούρης καρπὸν ἔδουσιν*, aut ex
his, quos alit *ζείδωρος ἄρουρα*. Qui contra hoc senatus
consultum deus factus, dictus pictusve erit, eum dedi
larvis et proximo munere inter novos auctoratos ferulis
vapulare placet.“ Proximus interrogatur sententiam Dies- 4
piter, Vicae Potae filius, et ipse designatus Cos. num-
mulariolus. hoc quaestu se sustinebat, vendere civitatulas
solebat. Ad hunc belle accessit Hercules, et auriculam
illi tetigit. censet itaque in haec verba: „Cum divus Clau- 5
dius et divum Augustum sanguine contingat nec minus
divam Augustam, aviam suam, quam ipse deam esse
iussit, longeque omnes mortales sapientia antecellat sit-
que e republica esse aliquem, qui cum Romulo possit

ferventia rapa vorare:

censeo, ut divus Claudius ex hac die deus sit, ita uti ante
eum quis optimo iure factus sit, eamque rem ad metamor-
phosis Ovidii adiciendam.“ Variae erant sententiae et 6
videbatur Claudius sententiam vincere. Hercules enim,
qui videret ferrum suum in igne esse, modo huc modo
illuc cursabat et aiebat: „Noli mihi invidere, mea res
agitur. deinde tu si quid volueris, invicem faciam: manus
manum lavat.“

X. Tunc divus Augustus surrexit sententiae *causa* 1
loco dicendae et summa facundia disseruit: „Ego, inquit,
P. C., vos testes habeo, ex quo deus factus sum, nullum
me verbum fecisse. semper meum negotium ago. et non
possum amplius dissimulare et dolorem, quem graviorem
pudor facit, continere. In hoc terra marique pacem pe- 2
peri? ideo civilia bella conpescui? ideo „legibus urbem
fundavi,“ operibus ornavi, ut — quid dicam, P. C., non
invenio: omnia infra indignationem verba sunt. confu-
giendum est itaque [a me] ad Messalae Corvini [disertis-
simi viri] illam sententiam: *pudet imperii*. Hic, P. C., qui 3
vobis non posse videtur muscam excitare, tam facile ho-
mines occidebat quam canis excidit. Sed quid ego de tot
ac talibus viris dicam? non vacat deflere publicas clades

intuenti domestica mala. itaque illa omittam, haec referam. Nam etiamsi formea* Graece nescit, ego scio.
4 *ENTYCONTONNYKNNΛIHΣ.* * senescit. Iste, quem videtis, per tot annos sub meo nomine latens, hanc mihi gratiam retulit, ut duas Iulias proneptes meas occideret, alteram ferro, alteram fame: unum abnepotem L. Silanum. Videris, Iupiter, an in causa mala, certe in tua *sit aequus* futurus, *et* dic mihi, dive Claudi, quare quemquam ex his, quos quasque occidisti, antequam de causa cognosceres, antequam audires, damnasti? hoc ubi fieri solet? in coelo non fit.

1 XI. Ecce Iupiter, qui tot annos regnat, uni Volcano crus fregit, quem

ῥῖψε ποδὸς τεταγὼν ἀπὸ βηλοῦ θεσπεσίοιο,

[et in Lemnon coelo deturbavit, non extinxit]. et iratus fuit uxori et suspendit illam: numquid occidit? Tu Messalinam, cuius aeque avunculus maior eram quam tuus, occidisti. Nescio, inquis? Di tibi malefaciant: adeo istuc
2 turpius est, quod nescisti quam quod occidisti. C. Caesarem non desiit mortuum persequi. occiderat ille socerum: hic et generum. Caius Caesar Crassi filium vetuit Magnum vocari: hic nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum Magnum, Scriboniam, Tristioniam, [Bassioniam,] Assarionem, nobiles tamen: Cras-
3 sum vero tam fatuum, ut etiam regnare posset. Cogitate, P. C., quale portentum in numerum deorum se recipi cupiat. [Principes pietate et iustitia dii fiunt. Scilicet hic pius et iustus, quoniam Druidarum perfidae gentis Gallicae immanem religionem, a qua cives submoveram, prorsus extirpavit, ut Romae nuptiarum sacra essent, quibus ipse, cum sibi Agrippina nuberet, XXX. Senatoribus, innumeris Eq. Rom. mactatis, principium dedit.] hunc nunc deum facere vultis? Videte corpus eius dis iratis natum. ad summam tria verba cito
4 dicat et servum me ducat. Hunc deum quis colet? quis credet? dum tales deos facitis, nemo vos deos esse credet. Summa rei, P. C., si honeste [*me*] inter vos gessi, si nulli durius respondi, vindicate iniurias meas. Ego pro senten-
5 tia mea hoc censeo:“ atque ita ex tabella recitavit: „Quan-

doquidem divus Claudius occidit socerum suum Appium Silanum, generos duos, Magnum Pompeium et L. Silanum, socerum filiae suae Crassum, frugi hominem, tam similem sibi quam ovo ovum, Scriboniam socrum filiae suae, uxorem suam Messalinam et ceteros, quorum numerus iniri non potuit: placet mihi in eum severe animadverti nec illi rerum iudicandarum vacationem dari eumque quamprimum exportari et coelo intra triginta dies excedere, Olympo intra diem tertium.“ Pedibus in hanc sen- 6
tentiam itum est. Nec mora, Cyllenius illum collo obtorto trahit ad inferos,

illuc unde negant redire quemquam.

XII. Dum descendunt per viam sacram, interrogat 1
Mercurius, quid sibi velit ille concursus hominum, num Claudii funus esset? Et erat omnium formosissimum et inpensa cura, plane ut scires deum efferri: tibicinum, cornicinum, omnis generis *aene*atorum tanta turba, tantus concentus, ut etiam Claudius audire posset. Omnes 2
laeti, hilares. populus Romanus ambulabat tamquam liber: Agatho et pauci causidici plorabant, sed plane ex animo. Iurisconsulti e tenebris procedebant, pallidi, graciles, vix animam habentes, tamquam qui cummaxime reviviscerent. Ex his unus cum vidisset capita conferentes et fortunas suas deplorantes causidicos, accedit et ait: „dicebam vobis, non semper Saturnalia erunt.“ Claudius ut vidit funus suum, intellexit se mortuum esse. ingenti enim μεγαληγορίᾳ naenia cantabatur anapaestis:

Fundite fletus,
Edite planctus,
[*Fingite luctus,*]
Resonet tristi
Clamore forum:
Cecidit pulchre
Cordatus homo,
Quo non alius
Fuit in toto
Fortior orbe.
Ille citato
Vincere cursu
Poterat celeres,
Ille rebelles
Fundere Parthos
Levibusque sequi
Persida telis
Certaque manu
Tendere nervum,
Qui praecipites

Volnere parvo
Figeret hostes
Pictaque Medi
Terga fugacis.
Ille Britannos
Ultra noti
Litora ponti
Et caeruleos
Scuta Brigantas
Dare Romuleis
Colla catenis
Iussit et ipsum
Nova Romanae
Iura securis
Tremere Oceanum
Deflete virum,
Quo non alius
Potuit citius
Discere causas
Una tantum
Parte audita,
Saepe et neutra.
Quis nunc iudex
Toto lites
Audiet anno?
Tibi iam cedet
Sede relicta.
Qui dat populo
Iura silenti,
Cretaea tenens
Oppida centum.
Caedite moestis
Pectora palmis,
O causidici,
Venale genus.
Vosque poetae
Lugete novi,
Vosque in primis,
Qui concusso
Magna parastis
Lucra fritillo.

1 XIII. Delectabatur laudibus suis Claudius et cupiebat diutius spectare. inicit illi manum Talthybius, deorum nuntius, et trahit capite obvoluto, ne quis eum possit agnoscere, per campum Martium, et inter Tiberim et Viam
2 Tectam descendit ad inferos. Antecesserat iam conpendiaria Narcissus libertus [dominus domini,] ad patronum excipiendum et venienti nitidus, ut erat a balneo, occurrit et ait: „quid di ad homines?" „„Celerius [praecedito], inquit Mercurius, et venire nos nuntia."' [Ille autem patrono plura blandiri volebat. quem Mercurius iterum festinare iussit et virga morantem inpulit.] Dicto citius
3 Narcissus evolat. Omnia proclivia sunt, facile descenditur. itaque, quamvis podagricus esset, momento temporis pervenit ad ianuam Ditis: ubi iacebat Cerberus vel, ut ait Horatius, *belua centiceps* [sese movens villosque horrendos excutiens]. pusillum subperturbatur, — albam canem in deliciis habere adsueverat — ut illum vidit ca-

nem nigrum villosum, sane non quem velis tibi in te-
nebris occurrere. et magna voce „Claudius [Caesar], in- 4
quit, venit.“ et [ecce extemplo] cum plausu procedunt
cantantes: *Εὑρήκαμεν, συγχαίρωμεν.* Hic erat C. Silius
Cos. designatus, Iunius praetorius, Sex. Traulus, M. Hel-
vius Trogus, Cotta, Vettius Valens, Fabius, equites
Rom. quos Narcissus duci iusserat. medius erat in hac
cantantium turba Mnester pantomimus, quem Claudius
decoris causa minorem fecerat. Ad Messalinam cito ru- 5
mor percrebuit Claudium venisse. convolant primi omni-
um liberti Polybius, Myron, Harpocras, Amphaeus, Phe-
ronactes, [Posides hasta pura insignis, Felix cum Pallante
fratre,] quos Claudius omnes, necubi inparatus esset,
praemiserat. deinde praefecti duo, Iustus Catonius et Ru-
fus Pompeii F., deinde amici, Saturnius Lusius et Pedo
Pompeius et Lupus et Celer Asinius, consulares. novis-
sime fratris filia, sororis filia, generi, soceri, socrus,
omnes plane consanguinei, et agmine facto Claudio oc-
currunt. Quos cum vidisset Claudius, exclamat: „*Πάντα* 6
φίλων πλήρη. quomodo vos huc venistis?“ Tum Pedo
Pompeius: „Quid dicis, homo crudelissime? quaeris,
quomodo? quis enim nos alius huc misit quam tu, omni-
um amicorum interfector? In ius eamus: ego tibi hic
sellas ostendam.“

XIV. Ducit illum ad tribunal Aeaci: is lege Cornelia, 1
quae de sicariis lata est, quaerebat. postulat, nomen eius
recipiat, edit subscriptionem: occisos senatores XXX,
equites R. CC. ceteros CCXXI.* *ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε.*
[Exterritus Claudius oculos undecumque circumfert, ve- 2
stigat aliquem patronum, qui se defenderet.] Advocatum
non invenit. tandem procedit P. Petronius, vetus con-
victor eius, homo Claudiana lingua disertus, et postulat
advocationem. non datur. accusat Pedo Pompeius magnis
clamoribus. incipit patronus velle respondere. Aeacus,
homo iustissimus, vetat et illum altera tantum parte au-
dita condemnat et ait: *Εἴκε πάθοι τά κ' ἔρεξε, δίκη κ'*
ἰθεῖα γένοιτο. Ingens silentium factum est. stupebant 3
omnes novitate rei adtoniti: negabant hoc umquam factum.

Claudio iniquum magis videbatur quam novum. De genere poenae diu disputatum est, quid illum pati oporteret: erant qui dicerent, si uni*us* [*diei*] dilaturam fecissent, Tantalum siti periturum, nisi illi succurreretur [non umquam Sisyphum onere relevari,] aliquando Ixio-
4 nis miseri rotam sufflaminandam. Non placuit ulli ex veteribus missionem dari, ne vel Claudius umquam simile speraret. Placuit novam poenam constitui debere, excogitandum illi laborem inritum et alicuius cupiditatis specie*m* sine fine et effectu. Tum Aeacus iubet illum alea ludere pertuso fritillo. et iam coeperat fugientes semper tesseras quaerere et nihil proficere.

1 XV. *Nam quotiens missurus erat resonante fritillo,*
Utraque subducto fugiebat tessera fundo.
Cumque recollectos auderet mittere talos
Lusuro similis semper semperque petenti,
Decepere fidem. refugit digitosque per ipsos
Fallax adsiduo dilabitur alea furto:
Sic cum iam summi tanguntur culmina montis,
Inrita Sisyphio volvuntur pondera collo.

2 Adparuit subito C. Caesar et petere illum in servitutem coepit: producit testes, qui illum viderant ab illo flagris, ferulis, colaphis vapulantem. Adiudicatur C. Caesari. Caesar illum Aeaco donat. is Menandro liberto suo tradidit, ut a cognitionibus esset.

[DIVI CLAUDII EXPLICIT APOTHEOSIS ANNAEI SENECAE PER SATURAM.]

L. ANNAEI SENECAE
EPIGRAMMATA SUPER EXILIO.

I. AD CORSICAM.

Corsica Phocaico tellus habitata colono,
  Corsica, quae patrio nomine Cyrnus eras,
Corsica Sardinia brevior, porrectior Ilva,
  Corsica piscosis pervia fluminibus,
Corsica terribilis, cum primum incanduit aestas,
  Saevior, ostendit cum ferus ora canis,
Parce relegatis, hoc est, iam parce sepultis:
  Vivorum cineri sit tua terra levis.

II. DE EADEM.

Barbara praeruptis inclusa est Corsica saxis,
  Horrida, desertis undique vasta locis.
Non poma autumnus, segetes non educat aestas,
  Canaque Palladio munere bruma caret.
Umbrarum nullo ver est laetabile foetu,
  Nullaque in infausto nascitur herba solo.
Non panis, non haustus aquae, non ultimus ignis:
  Hic sola haec duo sunt, exsul et exsilium.

III. QUERELA.

Occisi iugulum quisquis scrutaris amici,
  Tu miserum necdum me satis esse putas?
Desere confossum: victori volnus iniquo
  Mortiferum inpressit mortua saepe manus.

IV. ITEM.

Quisquis es, — et nomen dicam: dolor omnia cogit —
  Qui nostrum cinerem nunc, inimice, premis
Et non contentus tantis subitisque ruinis
  Stringis in exstinctum tela cruenta caput:

Crede mihi, vires aliquas natura sepulchris
Attribuit: tumulos vindicat umbra suos.
Ipsos crede deos hoc nunc tibi dicere, livor,
Hoc tibi nunc manes dicere crede meos:
Res est sacra, miser. noli mea tangere fata.
Sacrilegae bustis abstinuere manus.

V. ITEM.

Carmina mortifero tua sunt suffusa veneno,
Et sunt criminibus pectora nigra magis.
Nemo tuos fugiat, non vir, non femina dentes,
Haud puer, haud aetas undique tuta senis,
Utque furens totas immittit saxa per urbes
In populum, sic tu verba maligna iacis.
Sed solet insanos populus compescere sanus,
Et repetunt motum saxa remissa caput.
In te nunc stringit nullus non carmina vates,
Inque tuam rabiem publica Musa furit.
Dum sua conpositus nondum bene concutit arma
Miles, it e nostra lancea torta manu.
Bellus homo, et valide capitalia carmina ludis,
Deque tuis manant atra venena iocis.
Sed tu perque iocum dicis vinumque: quid ad rem,
Si plorem, risus si tuus ista facit?
Quare tolle iocos: non est iocus esse malignum.
Numquam sunt grati, qui nocuere sales.

VI. AD AMICUM.

Crispe, meae vires, lassarumque ancora rerum,
Crispe, vel antiquo conspiciende foro:
Crispe potens numquam, nisi cum prodesse volebas,
Naufragio littus tutaque terra meo,
Solus honor nobis arx et tutissima nobis
Et nunc afflicto sola quies animo.
Crispe, fides dulcis, placidique acerrima virtus,
Cuius Cecropio pectora melle madent:
Maxima facundo vel avo vel gloria patri,
Quo solo careat si quis, in exsilio est:
An tua, qui iaceo saxis telluris adhaerens,
Mens mecum est, nulla quae cohibetur humo?

VII. DE QUALITATE TEMPORIS.

Omnia tempus edax depascitur, omnia carpit,
Omnia sede movet, nil sinit esse diu.
Flumina deficiunt, profugum mare littora siccat,
Subsidunt montes et iuga celsa ruunt.
Quid tam parva loquor? moles pulcherrima coeli
Ardebit flammis tota repente suis.
Omnia mors poscit. Lex est, non poena, perire:
Hic aliquo mundus tempore nullus erit.

VIII. VOTUM.

Sic mihi sit frater maiorque minorque superstes,
Et de me doleat nil nisi morte mea.
Sic illos vincam, sic vincar rursus amando:
Mutuus inter nos sic bene certet amor.
Sic dulci Marcus, qui nunc sermone fritinnit,
Facundo patruos provocet ore duos.

IX. AD CORDUBAM.

Corduba solve comas et tristes indue voltus:
Inlacrimans cineri munera mitte meo.
Nunc longinqua tuum deplora, Corduba, vatem,
Corduba, non alio tempore moesta magis:
Tempore non illo, quo versi viribus orbis
Incubuit belli tota ruina tibi,
Cum geminis oppressa malis utrimque peribas.
Et tibi Pompeius, Caesar et hostis erat.
Tempore non illo, quo ter tibi funera centum
Heu nox una dedit, quae tibi summa fuit.
Non, Lusitanus quateret cum moenia latro,
Figeret et portas lancea torta tuas.
Ille tuus quondam magnus, tua gloria, civis
Infigar scopulo. Corduba solve comas,
Et gratare tibi, quod te natura supremo
Alluit oceano: tardius ista doles.

DE AMISSIS L. ANNAEI SENECAE LIBRIS TESTIMONIA VETERUM ET FRAGMENTA EX IIS SERVATA.

I.

1 *Quintil. institt. orat. X*, 1, 125—131. Ex industria Senecam in omni genere eloquentiae distuli propter vulgatam falso de me opinionem, quia damnare eum et invisum quoque habere sum creditus. quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora iudicia contendo: tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum diversi sibi conscius generis placere se in dicendo posse, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis quam imitabantur, tantumque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. foret enim optandum pares aut saltem proximos illi viro fieri: sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat, deinde, cum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. cuius et multae alioqui et magnae virtutes fuerunt: ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio, in qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam: nam et orationes eius et poemata et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen insectator vitiorum fuit. Multae in eo claraeque sententiae, multa etiam morum gratia legenda, sed in eloquendo corrupta pleraque atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis: velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio. nam si aliqua contempsisset, si partem non concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissi-

mis sententiis non fregisset, consensu potius eruditorum quam puerorum amore comprobaretur. Verum sic quoque iam robustis et severiore genere satis firmatis legendus vel ideo, quod exercere potest utrimque iudicium. multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt: eligere modo curae sit, quod utinam ipse fecisset. digna enim fuit illa natura, quae meliora vellet, quae quod voluit, effecit.

II. CARMINA.

Plin. epist. V, 3. Facio nonnumquam versiculos se- 2
veros parum —. an ego vereor, ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum — Annaeum Senecam et proxime Verginium Rufum?

Tac. Ann. XIV, c. 52. Mors Burri infregit Senecae poten- 3
tiam — Nero ad deteriores inclinabat. hi variis criminationibus Senecam adoriuntur. — obiciebant etiam eloquentiae laudem uni sibi adsciscere et carmina crebrius factitare, postquam Neroni amor eorum venisset.

Priscian. lib. VII. p. 759. *ed. Putsch.* Seneca Ovidium se- 4
quens·

„Gausapa si sumpsit, gausapa sumpta proba."

III. DE MOTU TERRARUM.

Sen. nat. quaestt. VI, c. 4, 2. Inspiciamus ergo, quid sit, 5
propter quod haec accidant: quorum adeo est mihi dulcis inspectio, ut quamvis aliquando de motu terrarum volumen ediderim iuvenis, tamen temptare me voluerim et experiri, an aetas aliquid nobis aut ad scientiam aut certe ad diligentiam adiecerit.

IV. DE LAPIDUM NATURA.

Plin. nat. hist. lib. I. Libro XXXVI. continentur naturae 6
lapidum — ex auctoribus M. Varrone — — Fabiano, Seneca, Catone censorio, Vitruvio.

V. DE PISCIUM NATURA.

Plin. nat. hist. lib. 1. Libro IX. continetur aquatilium na- 7
tura — ex auctoribus Turranio Gracili — Melisso, Seneca, Cicerone —.

8 *Plin. nat. hist. lib. IX*, 53. Aevi piscium memorandum nuper exemplum accepimus: Pausilypum villa est Campaniae haud procul Neapoli. in ea in Caesaris piscinis a Pollione Vedio coniectum piscem sexagesimum post annum exspirasse scribit Annaeus Seneca duobus aliis aequalibus eius ex eodem genere etiamtunc viventibus.

VI. DE SITU INDIAE.

9 *Plin. nat. hist. lib. I.* Libro VI. continentur situs, gentes, maria, oppida, portus, montes, flumina, mensurae, populi, qui sunt aut fuerunt Ponti — Scytharum gentes et situs ab oceano Eoo, Seres, Indi, Ganges, Indus, Taprobane, Ariani et iunctae gentes, navigationes in Indiam — — ex auctoribus M. Agrippa — — T. Livio, Seneca, Nigidio.

10 *Plin. nat. hist. lib. VI, c.* 17, *s.* 21. § 60. Seneca etiam apud nos temptata Indiae commentatione LX amnis eius prodidit, gentis CXVIII. Par labos sit montis enumerare.

11 *Servius ad Virg. Aen. IX. v.* 31. Ganges fluvius Indiae est, qui secundum Senecam in situ Indiae novem alveis fluit, secundum Melam septem, qui tamen et ipse commemorat nonnullos dicere, quod tribus alveis fluat.

VII. DE SITU ET SACRIS AEGYPTIORVM.

12 *Servius ad Virg. Aen. VI, v.* 154. Seneca scripsit de situ et sacris Aegyptiorum. hic dicit, circa Syenen, extremam Aegypti partem, esse locum, quem Philas, hoc est Amicas vocant ideo quod illic est placata ab Aegyptiis Isis, quibus irascebatur, quod membra mariti Osiridis non inveniebat, quem frater Typhon occiderat. quae inventa postea cum sepelire vellet, elegit vicinae paludis tutissimum locum, quem transitu constat esse difficilem. limosa enim est et papyris referta et alta. [Cf. Mythogr. III, tract. VI, § 3. p. 188. ed. Mai.]

VIII. DE FORMA MUNDI.

13 *Cassiodor. de artib. ac disciplinis liberal. litt. cap. VII. (de astronomia). vol. II, p.* 559. *b. ed. Garet.* Nam mundus ipse, ut quidam dicunt, sphaerica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet. unde librum Seneca consentanea philosophis disputa-

tione formavit, cui titulus est: „de forma mundi," quem vobis item reliquimus perlegendum. *Boeth. de geometr. lib. II. p.* 1537. (*ed. Basil.* 1570.) Nam mundus ipse sphaerica fertur rotunditate collectus, ut diversas rerum formas ambitus sui circuitione concluderet, unde librum Seneca consentanea philosophis disputatione formavit, cui titulus est: „de forma mundi." (Rursus eadem verba habet Hrabanus Maurus de instit. clericor. lib. III, c. 25. tom. VI, p. 44 B. ed. Colon. a. 1626.)

IX. EXHORTATIONES.

Lactant. institt. lib. VI, c. 24, § 16. 17. Idem (Seneca) in 14
eiusdem operis (Exhortationum) primo:

„Quid agis? inquit, quid machinaris? quid abscondis? custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium valetudo: haeret hic, quo carere numquam potes. Quid locum abditum legis et arbitros removes? puta tibi contigisse, ut oculos omnium effugias, demens: quid tibi prodest non habere conscium habenti conscientiam?"

Lactant. institt. lib. I, c. 7, 13. Quia fieri non potest, quin 15
id, quod sit, aliquando esse coeperit, consequens est, ut, quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex se ipso sit procreatus — quod Seneca, homo acutus, in Exhortationibus vidit.

„Nos, inquit, aliunde pendemus. itaque ad aliquem respicimus, cui quod est optimum in nobis, debeamus: alius nos edidit, alius instruxit: deus ipse se fecit."

Lactant. institt. lib. I, c. 5, 27. Annaeus Seneca — in Ex- 16
hortationibus:

„Hic quum prima fundamenta molis pulcherrimae iaceret et hoc ordiretur, quo neque maius quidquam novit natura nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamvis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deus genuit."

Et quam multa alia de deo nostris similia locutus est, quae nunc differo. — *Ib. c.* 7, 5. Et est illud verum, quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra retuli: genuisse regni sui ministros deum.

Lactant. institt. III, c. 15, 1. Eodem ductus errore Sene- 17
ca — quis enim veram viam teneret errante Cicerone? —

„philosophia, inquit, nihil aliud est quam recta vivendi ratio vel honeste vivendi scientia vel ars rectae vitae agendae. Non errabimus, si dixerimus philosophiam esse legem bene honesteque vivendi, et qui dixerit illam regulam vitae, suum illi [nomen] reddidit."

18 *Ibid.* § 11—14. Seneca in Exhortationibus:

„Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in convicium suum. quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium professos putes: adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa. quos non aliter intueri decet quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. quosdam vero nec pudor vitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suae fingunt, ut etiam honeste peccare videantur."

19 „Facit sapiens, inquit idem Seneca, etiam quae non probabit, ut etiam ad maiora transitum inveniat, nec relinquet bonos mores sed tempori aptabit, et quibus alii utuntur in gloriam aut voluptatem, utetur agendae rei causa."

20 Deinde paulo post:

„Omnia, quae luxuriosi faciunt quaeque imperiti, faciet et sapiens, sed non eodem modo eodemque proposito."

Atqui nihil interest, quo animo facias, quod fecisse vitiosum est, quia facta cernuntur, animus non videtur.

21 *Ibid.* c. 16, 14. Seneca:

„nondum sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapientiae mota sunt."

22 *Ibid.* c. 23, 14. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne soli quoque suos populos daret: inepte scilicet, qui dubitaverit.

23 *Ibid.* c. 25, 15 *sqq.* Nullas umquam mulieres philosophari docuerunt praeter unam ex omni memoria Themisten, neque servos praeter unum Phaedonem, quem male servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem ac Diogenem, qui tamen servi non fuerunt, sed his servitus evenerat. sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Anniceris quidam traditur HS VIII. itaque insectatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quod parvo Platonem aestimaverit, furiosus, ut mihi quidem videtur, qui homini

fuerit iratus, quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum adpendere debuit, tamquam pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere numorum, quantum venditor non poposcit. Ex barbaris vero nullum praeter unum Anacharsim Scytham, qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi et linguam et litteras ante didicisset.

Lactant. institt. VI, c. 24, 11 *sqq.* Nec lucrari se quisquam 24
putet, si delicti conscium non habebit. scit enim ille omnia, in cuius conspectu vivimus, nec si universos homines celare possumus, deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Seneca Exhortationes suas mirabili sententia terminavit.

„Magnum, inquit, nescio quid maiusque quam cogitari potest, numen est, cui vivendo operam damus. huic nos adprobemus! nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus deo."

X. DE OFFICIIS.

Diomedes lib. I. p. 362. *ed. Putsch.* Seneca de officiis: 25
„si cervicem praestitero"
ait pro praebuero. est autem hodie horum verborum ista divisio, ut sit praebeo patientis, praesto facientis.

XI. DE IMMATURA MORTE.

Lactant. institt. I, c. 5, 26. Annaeus quoque Seneca, qui 26
ex Romanis vel acerrimus Stoicus fuit, quam saepe summum deum merita laude prosequitur! nam cum de immatura morte dissereret:

„non intelligis auctoritatem ac maiestatem iudicis tui, rectoris orbis terrarum coelique et deorum omnium dei, a quo ista numina, quae singula adoramus et colimus, suspensa sunt."

Lactant. institt. III, c. 12, 11. Seneca quoque imprudens 27
incidit, ut fateretur nullum esse aliud virtutis praemium quam immortalitatem. laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit:

„una, inquit, res est virtus, quae nos immortalitate donare possit et pares diis facere." *)

*) Propter Fabricium moneo, quem Iacobus Magni in Zophi-

[28] *Tertullianus de anima* c. 42. *p.* 295. *ed. Haverc.* Multo coactius Seneca:

„post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa."

Item *de resurrect. carnis*, *c.* 1. *p.* 325. Ait et Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam. (Cf. Sen. Troad. 395.)

29 *Lactant. institt. V*, *c.* 13, 20. Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus obiectans ait:

„Summa virtus illis videtur magnus animus: et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summae perversitatis."

XII. DE SUPERSTITIONE DIALOGUS.

30 *Tertullian. Apolog. c.* 12. *p.* 49. *ed. Haverc.* O impiae voces! o sacrilega convicia! infrendite, inspumate: iidem estis, qui Senecam aliquem pluribus et amarioribus de vestra superstitione perorantem probatis.

31 *Augustin. de civ. dei VI*, *c.* 10. (*ed. Antverp. a.* 1700. *vol. VII. p.* 118 *sq.*) Libertas sane, quae huic defuit, ne istam urbanam theologiam theatricae simillimam aperte sicut illam reprehendere auderet, Annaeo Senecae, quem nonnullis indiciis invenimus apostolorum nostrorum claruisse temporibus, non quidem ex toto, verum ex aliqua parte non defuit. adfuit enim scribenti, viventi defuit: nam in eo libro, quem contra superstitiones condidit, multo copiosius ac vehementius reprehendit ipse civilem istam et urbanam theologiam, quam Varro theatricam atque fabulosam. quum enim de simulacris ageret:

„sacros, inquit, immortales, inviolabiles in materia vilissima atque immobili dedicant. habitus illis hominum ferarumque et piscium, quidam vero mixto sexu diversis corporibus

---

logio lib. II. tract. 1. c. 1. s. f. profert locum Senecae de matura morte, esse hunc ipsum eumque e deterioribus libris mss. Lactantii petitum, id quod inscriptio docet. Nec magis memoria dignum erat, quod idem lib. III. tract. 1. c. 7 extr. appellat Senecae librum de natura rerum; scilicet locum affert ex nat. quaestt. lib. II. cap. ult. — Vincentius Bellovacensis in spec. hist. lib. VII, c. 116 memorat libr*os* de immatura morte, nec tamen vidit; nullos enim ex iis flosculos excerpsit.

induunt: numina vocant, quae si spiritu accepto subito occurrerent, monstra haberentur."

Deinde aliquanto post quum theologiam naturalem praedicans quorundam philosophorum sententias digessisset, opposuit sibi quaestionem et ait: 32

„Hoc loco dicet aliquis: credam ego coelum et terram deos esse et supra lunam alios, infra alios? ego feram aut Platonem aut Peripateticum Stratonem, quorum alter fecit deum sine corpore, alter sine animo?"

Et ad hoc respondens:

„Quid ergo tandem? inquit, veriora tibi videntur T. Tatii aut Romuli aut Tulli Hostilii somnia? Cloacinam Tatius dedicavit deam, Picum Tiberinumque Romulus, Hostilius Pavorem atque Pallorem, teterrimos hominum adfectus, quorum alter mentis territae motus est, alter corporis ne morbus quidem sed color: haec numina potius credes et coelo recipies?" 33

De ipsis vero ritibus crudeliter turpibus quam libere scripsit! 34

„Ille, inquit, viriles sibi partes amputat, ille lacertos secat: ubi iratos deos timent, qui sic propitios [habere] merentur? dii autem nullo debent coli genere, si et hoc volunt: tantus est perturbatae mentis et sedibus suis pulsae furor, ut sic dii placentur, quemadmodum ne homines quidem saeviunt. Teterrimi et in fabulas traditae crudelitatis tyranni laceraverunt aliquorum membra, neminem sua lacerare iusserunt. in regiae libidinis voluptatem castrati sunt quidam, sed nemo sibi, ne vir esset, iubente domino manus intulit: se ipsi in templis contrucidant, vulneribus suis ac sanguine supplicant. Si cui intueri vacet, quae faciunt quaeque patiuntur, inveniet tam indecora honestis, tam indigna liberis, tam dissimilia sanis, ut nemo fuerit dubitaturus furere eos, si cum paucioribus furerent: nunc sanitatis patrocinium insanientium turba est."

Iam illa, quae in ipso Capitolio fieri solere commemorat et intrepide omnino coarguit, quis credat nisi ab irridentibus aut furentibus fieri? nam quum in sacris Aegyptiis Osirim lugeri perditum, mox autem inventum magno esse gaudio derisisset, quum perditio eius inventioque fingatur, dolor ta- 35

men ille atque laetitia ab eis, qui nihil perdiderunt nihilque invenerunt, veraciter exprimatur,

36 „Huic tamen, inquit, furori certum tempus est: tolerabile est semel in anno insanire. In Capitolium perveni: pudebit publicatae dementiae, quod sibi vanus furor attribuit officii: alius nomina deo subicit, alius horas Iovi nunciat, alius lictor est, alius unctor, qui vano motu brachiorum imitatur unguentem. sunt quae Iunoni ac Minervae capillos disponant: longe a templo, non tantum a simulacro stantes digitos movent ornantium modo. sunt quae speculum teneant, sunt qui ad vadimonia sua deos advocent, sunt qui libellos offerant et illos causam suam doceant. doctus archimimus, senex iam decrepitus, quotidie in Capitolio mimum agebat, quasi dii libenter spectarent, quem homines desierant: omne illic artificum genus operantium diis immortalibus desidet."

et paulo post:

37 „Hi tamen, inquit, etiamsi supervacuum usum, non turpem nec infamem deo promittunt: sedent quaedam in Capitolio, quae se a Iove amari putant nec Iunonis quidem, si credere poëtis velis, iracundissimae, respectu terrentur."

38 Hanc libertatem Varro non habuit: tantummodo poëticam theologiam reprehendere ausus est, civilem non ausus est, quam iste concidit. Sed si verum attendamus, deteriora sunt templa, ubi haec aguntur, quam theatra, ubi finguntur. unde in his sacris civilis theologiae has partes potius elegit Seneca sapienti, ut eas in animi religione non habeat sed in actibus fingat. ait enim:

„Quae omnia sapiens servabit tamquam legibus iussa, non tamquam diis grata."

39 et paulo post:

„Quid, quod et matrimonia, inquit, deorum iungimus? et ne pie quidem, fratrum ac sororum: Bellonam Marti collocamus, Vulcano Venerem, Neptuno Salaciam. quosdam tamen caelibes relinquimus, quasi conditio defecerit, praesertim quum quaedam viduae sint, ut Populonia vel Fulgora et diva Rumina, quibus non miror petitorem defuisse."

„Omnem istam ignobilem deorum turbam, quam longo aevo longa superstitio congessit, sic, inquit, adorabimus,

ut meminerimus cultum eius magis ad morem quam ad rem
pertinere."

Nec leges ergo illae nec mos in civili theologia id insti- 40
tuerunt, quod diis gratum esset vel ad rem pertineret, sed
iste, quem philosophia quasi liberum fecerat, tamen quia il-
lustris populi Romani senator erat, colebat quod reprehende-
bat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat: quia vi-
delicet magnum aliquid eum philosophia docuerat, ne super-
stitiosus esset in mundo, sed propter leges civium moresque
hominum non quidem ageret fingentem scenicum in theatro,
sed imitaretur in templo, eo damnabilius, quo illa, quae
mendaciter agebat, sic ageret, ut eum populus veraciter
agere existimaret, scenicus autem ludendo potius delectaret
quam fallendo deciperet.

Ibid. c. 11. Hic (Seneca) inter alias civilis theologiae su- 41
perstitiones reprehendit etiam sacramenta Iudaeorum et ma-
xime sabbata, inutiliter id eos facere adfirmans, quod per
illos singulos septem interpositos dies septimam fere partem
aetatis suae perdant vacando et multa in tempore urgentia non
agendo laedantur. Christianos tamen, iam tunc Iudaeis inimi-
cissimos, in neutram partem commemorare ausus est, ne vel
laudaret contra suae patriae veterem consuetudinem vel re-
prehenderet contra propriam forsitan voluntatem. De illis sane 42
Iudaeis cum loqueretur, ait:

„Cum interim usque eo sceleratissimae gentis consuetudo
convaluit, ut per omnes iam terras recepta sit: victi victoribus
leges dederunt."

Mirabatur haec dicens et quid divinitus ageretur, ignorans. 43
subiecit plane sententiam, qua significaret, quid de illorum
sacramentorum ratione sentiret. ait enim:

„Illi tamen causas ritus sui noverunt. maior pars populi
facit, quod cur faciat, ignorat."

Diomedes lib. I. pag. 375. *ed. Putsch.* Horum verborum non 44
facile reperimus tempus perfectum, et tamen quod est verro,
in passiva declinatione perfectum reperimus, quasi verro,
versus, ut apud Senecam in dialogo de superstitione:
„versa templa."

XIII. DE MATRIMONIO.

45 *Hieronymus adv. Iovinian. lib. I. p.* 191. (*tom. IV. P.* 2 *ed. Paris. a.* 1706.) Epicurus, voluptatis assertor, quamquam Metrodorus, discipulus eius, Leonti*um* habuerit uxorem, raro dicit sapienti ineunda coniugia, quia multa incommoda admixta sunt nuptiis. et quomodo divitiae et honores et corporum sanitates et cetera, quae indifferentia nominamus, nec bona nec mala sunt sed velut in meditullio posita usu et eventu vel bona vel mala fiunt, ita et uxores sitas in bonorum malorumque confinio. grave autem esse viro sapienti venire in dubium, utrum bonam an malam ducturus sit.

46 Ridicule Chrysippus ducendam uxorem sapienti praecipit, ne Iovem Gamelium et Genethlium violet. isto enim modo apud Latinos ducenda uxor non erit, quia Iovem non habent Nuptialem. quod si deorum, ut put*at*, nomina vitae hominum praeiudicant, offendet ergo Statorem Iovem, qui libenter sederit.

47 *Ibid. p.* 190 *sq.* Fertur aureolus Theophrasti liber de nu-
ptiis, in quo quaerit, an vir sapiens ducat uxorem. et quum de-
finisset, si pulchra esset, si bene morata, si honestis paren-
tibus, si ipse sanus ac dives, sic sapientem aliquando inire
matrimonium, statim intulit: haec autem in nuptiis raro uni-
48 versa concordant. non est ergo uxor ducenda sapienti. Pri-
mum enim impediri studia philosophiae nec posse quemquam
libris et uxori pariter inservire. multa esse, quae matronarum
usibus necessaria sint: pretiosae vestes, aurum, gemmae,
sumptus, ancillae, supellex varia, lecticae et esseda deau-
49 rata. Deinde per noctes totas garrulae conquestiones: „illa
ornatior procedit in publicum, haec honoratur ab omnibus,
ego in conventu feminarum misella despicior. Cur adspicie-
bas vicinam? quid cum ancillula loquebaris? de foro veniens
quid attulisti?“ Non amicum habere possumus, non sodalem.
alterius amorem suum odium suspicatur. Si doctissimus prae-
ceptor in qualibet urbium fuerit, nec uxorem relinquere nec
cum sarcina ire possumus. Pauperem alere difficile est, di-
50 vitem ferre tormentum. Adde, quo*d* nulla est uxoris electio,
sed qualiscumque obvenerit, habenda. si iracunda, si fatua,

si deformis, si superba, si foetida, quodcumque vitii est, post
nuptias discimus. Equus, asinus, bos, canis et vilissima man-
cipia, vestes quoque et lebetes, sedile ligneum, calix et ur-
ceolus fictilis probantur prius et sic emuntur: sola uxor non
ostenditur, ne ante displiceat quam ducatur. Attendenda sem- 51
per eius est facies et pulchritudo laudanda, ne si alteram ad-
spexeris, se existimet displicere. vocanda d o m i n a, celebran-
dus natalis eius, iurandum per salutem illius, ut sit superstes
optandum. honoranda nutrix eius et gerula, servus pat*er*nus
et alumnus et formosus assecla et procurator calamistratus et
in longam securamque libidinem exsectus spado, sub quibus
nominibus adulteri delitescunt; quoscunque illa dilexerit, in-
gratis amandi. Si totam domum regendam ei commiseris, 52
serviendum est: si aliquid tuo arbitrio reservaveris, fidem sibi
haberi non putabit sed in odium vertetur ac iurgia, et nisi cito
consulueris, parabit venena. Anus et aruspices et hariolos et
institores gemmarum sericarumque vestium si intromiseris,
periculum pudicitiae est: si prohibueris, suspicionis iniuria.
Verum quid prodest etiam diligens custodia, cum uxor ser- 53
vari impudica non possit, pudica non debeat? infida enim
custos est castitatis necessitas, et illa vere pudica dicenda est,
cui licuit peccare *sed n*oluit. Pulchra cito adamatur, foeda fa-
cile concupiscit. difficile custoditur, quod plures amant: mo-
lestum est possidere, quod nemo habere dignetur. minore ta-
men miseria deformis habetur quam formosa servatur. Nihil
tutum est, in quod totius populi vota suspirant: alius forma,
alius ingenio, alius facetiis, alius liberalitate sollicitat: aliquo
modo vel aliquando expugnatur, quod undique incessitur.
Quod si propter dispensationem domus et languoris solatia et 54
fugam solitudinis ducuntur uxores, multo melius servus fide-
lis dispensat, obediens auctoritati domini et dispensationi eius
obtemperans, quam uxor, quae in eo se existimat dominam,
si adversum viri faciat voluntatem, id est, quod placet, non
quod iubetur. Assidere autem aegrotanti magis possunt amici 55
et vernulae beneficiis obligati, quam illa, quae nobis imputat
lacrimas suas et hereditatis spe vendit illuviem, et sollicitudi-
nem iactans languentis animum desperatione conturbat. Quod 56
si ipsa languerit, coaegrotandum est et numquam ab eius

lectulo recedendum. Aut si bona fuerit et suavis uxor, quae
tamen rara avis est, cum parturiente gemimus, cum pericli-
57 tante torquemur. Sapiens autem nunquam solus esse potest:
habet secum omnes, qui sunt, qui unquam fuerunt boni et ani-
mum liberum, quocunque vult, transfert: quod corpore non
potest, cogitatione complectitur, et si hominum inopia fuerit,
loquitur cum deo: nunquam minus solus erit quam quum so-
58 lus fuerit. Porro liberorum causa uxorem ducere, ut vel no-
men nostrum non intereat vel habeamus senectutis praesidia
et certis utamur heredibus, stolidissimum est. quid enim ad
nos pertinet recedentes e mundo, si nomine nostro alius no-
minetur, quum et filius non statim patris vocabulum referat et
innumerabiles sint, qui eodem appellentur nomine? aut quae
senectutis auxilia sunt enutrire domi, qui aut prior te forte
moriatur aut perversissimis sit moribus, aut certe quum ad
59 maturam aetatem venerit, tarde ei videaris mori? Heredes
autem meliores et certiores amici sunt et propinqui, quos iu-
dicio deligas, quam quos, velis nolis, habere cogaris, licet
certior hereditas sit, dum advivis, bene abuti substantia tua
quam tuo labore quaesita in incertos usus relinquere.

Haec et huiuscemodi Theophrastus disserens quem non suffundat Christianorum, quorum conversatio est in coelis!

60 *Ibid. c.* 15. *p.* 170. *med.* Quam rarum sit uxorem sine his
vitiis inveniri, novit ille, qui duxit uxorem. unde pulchre
Varius Geminus, sublimis orator: „qui non litigat, inquit, cae-
lebs est."

61 *Ibid. p.* 190. Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium
Terentiae sororem eius duceret, omnino facere supersedit,
dicens non posse se uxori et philosophiae pariter operam
dare. illa interim coniux egregia et quae de fontibus Tullianis
hauserat sapientiam, nupsit Salustio, inimico eius, et tertio
Messallae Corvino et quasi per quosdam gradus eloquentiae
62 devoluta est. Socrates Xanthippen et Myr*to* neptem Aristidis
duas habebat uxores, quae quum crebro inter se iurgarentur
et ille eas irridere esset solitus, quod propter se, foedissimum
hominem simis naribus, recalva fronte, pilosis humeris et re-
pandis cruribus disceptarent, novissime verterunt in eum im-

petum et male mulctatum fugientemque diu persecutae sunt.
Quodam autem tempore quum infinita convicia ex superiori
loco ingerenti Xanthippae restitisset, aqua perfusus immunda
nihil amplius respondit quam capite deterso: „sciebam, in-
quit, futurum, ut ista tonitrua imber sequeretur.“
L. Sullae, felicis, si non habuisset uxorem, Metella con- 63
iux palam erat impudica, et, quia novissimi mala nostra disci-
mus, id Athenis cantabatur et Sulla ignorabat, secretaque do-
mus suae primum hostium convicio didicit. Cn. Pompeio Mu- 64
ciam uxorem impudicam, quam Pontici spadones et Mithrida-
ticae ambiebant catervae, quum eum putarent ceteri scientem
pati, indicavit in expeditione commilito et victorem totius or-
bis tristi nuncio consternavit. M. Cato Censorius habuit uxo- 65
rem Actoriam Paulam humili loco natam, vinolentam, impo-
tentem et, quod nemo posset credere, Catoni superbam. hoc
ideo dico, ne quis putet, si pauperem duxerit, satis se concor-
diae providisse.
Ibid. p. 191. Quid referam Pasiphaen, Clytaemnestram et 66
Eriphylam, quarum prima deliciis diffluens, quippe regis
uxor, tauri dicitur expetisse concubitus, altera occidisse vi-
rum ob amorem adulteri, tertia prodidisse Amphiaraum et sa-
luti viri monile aureum praetulisse. Quidquid tragoediae tu- 67
ment et domos, urbes regnaque subvertit, uxorum pellicum-
que contentio est. armantur parentum in liberos manus, ne-
fandae apponuntur epulae et propter unius mulierculae raptum
Europa atque Asia decennali bello confligunt. Quasdam re- 68
pudiatas altero nuptiarum die statim nupsisse legimus: uter-
que reprehendendus maritus, et cui tam cito displicuit et cui
tam cito placuit.
Ibid. p. 188. Ad Romanas feminas transeam et primam 69
ponam Lucretiam, quae violatae pudicitiae nolens supervivere
maculam corporis cruore delevit. [*G.*] Duellius, qui primus 70
Romae navali certamine triumphavit, Biliam virginem duxit
uxorem, tantae pudicitiae, ut illo quoque seculo pro exemplo
fuerit, quo impudicitia monstrum erat, non vitium. is iam se-
nex et trementi corpore in quodam iurgio audivit exprobrari
sibi os foetidum, et tristis se domum contulit, quumque uxori
questus esset, quare nunquam se monuisset, ut huic vitio me-

deretur: „fecissem, inquit illa, nisi putassem omnibus viris
71 sic os olere.“ Laudanda in utroque pudica et nobilis femina,
et si ignoravit vitium viri et si patienter tulit, et quod maritus
infelicitatem corporis sui non uxoris fastidio sed maledicto
sensit inimici. Certe quae secundum ducit maritum, hoc non
potest dicere.

72 Marcia, Catonis filia minor, quum quaereretur ab ea, cur
post amissum maritum denuo non nuberet, respondit non se
invenire virum, qui se magis vellet quam sua. quo dicto osten-
dit divitias magis in uxoribus eligi solere quam pudicitiam et
multos non oculis sed digitis uxores ducere: optima sane res,
73 quam avaritia conciliat. Eadem quum lugeret virum et ma-
tronae ab ea quaererent, quem diem haberet luctus ultimum,
ait: „quem et vitae.“ Arbitror, quae ita virum quaerebat ab-
sentem, de secundo matrimonio non cogitabat.

74 Brutus Porciam virginem duxit uxorem, Marciam Cato non
virginem. sed Marcia inter Hortensium Catonemque discurrit
et sine Catone vivere Marcia potuit, Porcia sine Bruto non
potuit. magis enim se unicis viris applicant feminae, et nihil
75 aliud nosse magnum arctioris indulgentiae vinculum est. An-
niam cum propinquus moneret, ut alteri viro nuberet: esse
enim ei et aetatem integram et faciem bonam: „nequaquam,
inquit, hoc faciam. si enim virum bonum invenero, nolo ti-
mere, ne perdam: si malum, quid necesse est post bonum
76 pessimum sustinere?“ Porcia minor quum laudaretur apud
eam quaedam bene morata, quae secundum habebat maritum,
respondit: „felix et pudica matrona numquam praeterquam
semel nubit.“ Marcella maior rogata a matre sua, gauderetne
77 se nupsisse, respondit: „ita valde, ut amplius nolim.“ Valeria,
Messallarum soror, amisso Servio viro nulli volebat nubere.
quae interrogata cur faceret, ait sibi semper maritum Servium
vivere.

78 *Ibid. p.* 192. Doctissimi viri vox est, pudicitiam inprimis
esse retinendam, qua amissa omnis virtus ruit: in hac mulie-
brium virtutum principatus est. haec pauperem commendat,
divitem extollit, deformem redimit, exornat pulchram. bene
meretur de maioribus, quorum sanguinem furtiva sobole non
vitiat, bene de liberis, quibus nec de matre erubescendum

nec de patre dubitandum est, bene inprimis de se, quam a
contumelia externi corporis vindicat. Captivitatis nulla maior
calamitas est quam ad alienam libidinem trahi. Viros consu- 79
latus illustrat, eloquentia in nomen aeternum effert, militaris
gloria triumphusque novae gentis consecrat. multa sunt, quae
praeclara ingenia nobilitent: mulieris virtus proprie pudicitia
est: haec Lucretiam Bruto aequavit, nescias an praetulerit,
quoniam Brutus non posse servire a femina didicit. haec ae-
quavit Corneliam Gracchο, haec Porciam alteri Bruto. notior
est marito suo Tanaquil. illum inter multa regum nomina iam
abscondit antiquitas: hanc rara inter feminas virtus altius se-
culorum omnium memoriae quam ut excidere possit, in-
fixit.

Ibid. c. 26. *p.* 185. Claudia virgo Vestalis quum in suspi- 80
cionem venisset stupri et simulacrum matris Idaeae in vado
Tiberis haereret, ad comprobandam pudicitiam suam fertur
cingulo duxisse navem, quam multa milia hominum trahere
nequiverant:

„Melius tamen, inquit Lucani poëtae patruus, cum illa
esset actum, si hoc, quod evenit, ornamentum potius explo-
ratae fuisset pudicitiae quam dubiae patrocinium."

Ibid. c. 30. *p.* 191. Scripserunt Aristoteles Plutarchus et 81
noster Seneca de matrimonio libros, ex quibus et supe-
riora nonnulla sunt et ista, quae subiicimus:

„Amor formae rationis oblivio est et insaniae proximus,
foedum minimeque conveniens animo sospiti vitium: turbat
consilia, altos et generosos spiritus frangit, a magnis cogita-
tionibus ad humillimas detrahit, querulos, iracundos, temera-
rios, dure imperiosos, serviliter blandos, omnibus inutiles,
ipsi novissime amori facit. nam quum fruendi cupiditate insa-
tiabili flagret, plura tempora suspicionibus, lacrimis, conque-
stionibus perdit, odium sui facit et ipse novissime sibi odio
est." Tota amoris insectatio apud Platonem exposita est et 82
omnia eius incommoda Lysias explicat, quod non iudicio sed
furore ducatur et maxime uxorum pulchritudini gravissimus
custos accubet. Refert praeterea Seneca cognovisse se quen 83
dam ornatum hominem, qui exiturus in publicum fascia uxoris
pectus colligabat et ne puncto quidem horae praesentia eius

carere poterat. potionemque nullam nisi alterius tactam labris
vír et uxor hauriebant, alia deinceps non minus inepta facien-
84 tes, in quae improvida vis ardentis adfectus erumpebat. Origo
quidem amoris honesta erat, sed magnitudo deformis: nihil
autem interest, quam ex honesta causa quis insaniat. unde et
Sextius in sententiis: „adulter est, inquit, in suam uxorem ama-
tor ardentior.“ In aliena quippe uxore omnis amor turpis est,
85 in sua nimius. Sapiens vir iudicio debet amare coniugem, non
affectu. reget impetus voluptatis nec praeceps feretur in coi-
tum: nihil est foedius quam uxorem amare quasi adulteram.
Certe qui dicunt se causa reipublicae et generis humani uxori-
bus iungi et liberos tollere, imitentur saltem pecudes et post-
quam uxorem venter intumuerit, non perdant filios, nec ama-
86 tores uxoribus se exhibeant sed maritos. Quorundam matrimo-
nia adulteriis cohaeserunt et, o rem improbam, iidem illis
pudicitiam praeceperunt, qui abstulerant. itaque cito eiusmodi
nuptias satietas solvit. quum primum lenocinium libidinis ab-
scessit, quod libebat, eviluit.

87 *Ibid. c.* 30 *p.* 192.

„Nam quid, ait Seneca, de viris pauperibus dicam, quorum in nomen mariti ad eludendas leges, quae contra caelibes latae sunt, pars magna conducitur? quomodo potest regere mores et praecipere castitatem et mariti auctoritatem tenere, qui nupsit?“

88 [*Ex schedis Pauli Sadoleti apud Arnaud du Ferron in Consuetudines Burdigalenses commentar.* (*Lugd.* 1565.) *pag.* 111 *et in Michaelis Massii, sodalis Augustiniani libro ms. de mansionibus sacris, tit. de continentia:*

„Cordubenses nostri, ut maxime laudarunt nuptias, ita et qui sine his convenissent, excluserunt cretione hereditatum, et iam pactam ne osculo quidem, nisi Cereri fecissent et hymnos cecinissent, attingi voluerunt. Si quis osculo solo [o c t o] parentibus aut vicinis non adhibitis attigisset, huic abducendae quidem sponsae ius erat, ita tamen, ut tertia parte bonorum sobolem suam parens, si vellet, multaret.“]

XIV [DE AMICITIA.]

Fragmenta a Niebuhrio ex membranis bibliothecae Vatica- 89
nae edita Romae 1820. *p.* 99—104.

I. [*il*]le tristior quam solebat | o . . ru . ille . . m . . si | . . . .
. . . ne . . . in ad . . | . . a quaerentem. erm . . | . . . .
t. ni. se . . | gres. r. ae fecit . . *al*|ter alteri . . . . | dit a .
. . . . | ses . . . . | plus . . . . hi. conque-
sturus venit: at contra se adfuit et satisfacienti satisfecit: non
minus hic sollicitus fuit, ne fecisse videretur iniuriam, quam ille,
ne accepisse: aut certe nihil || resedit, quod serperet, sed in
medium dedit uterque offensiones suas, et alter ab altero quid-
quid latebat, expressit. Familiare iurgium non iudicem sed ar- 90
bitrum quaerit, nihil autem componitur inter absentes, nec tuto
epistulis omnis querella committitur, et inexplorata fronte, per
quam produntur animi, incertum est, quam simpliciter detega-
tur ira, quam fide||liter desinat. Sic ami*co* iudica*turus amicus*
a praesente *secun*dum absentem det.

Quisquis re consulta ri*xantes* contrahat, plurimum operis 91
facit, [*si*] in rem praesentem perducat amicum. Quemadmo-
dum multa, quorum in tenebris audacia est, luce prohibentur,
ita, quae absentes inritant et concitant, ad praesentiam non
ferunt. Optimum est itaque, etiam si quid neg||legentius prae-
termissum est *si petul*an*tius* | factum, ere . . . . . con|putatum
| . . . verbi . | . . . . in id tempus . . . | niq . o possit . . . . nob .
| le . . le re . . . . ne|pens ad . . nari . . si . *prae*|terea *sin-
ceram ami*citiam decet, ut sine cicatrice sanetur.

Quaeramus a venientibus, quid absentes agant, debitoribus 92
illorum iustemus, creditoribus respondeamus, inimicis resista-
mus: si aut — — —

II. quaeritis: itaque momento amicitiae vestrae exolescunt, 93
quarum [*non*] mens aut animus pignus est.

Una peregrinatio eradit animo ius omne: si vero longior haec est et longinquior, excidit notitia quoque, non tantum amicitia. Quod ne possit accidere, omni opera [*re*]sistamus, et fugientem memoriam reducamus: utamur, ut in prima parte di-cebam, || animi velocitate, neminem a nobis amicum abesse

94 patiamur, in animum subinde nostrum revertantur: futura nobis [*in*] promtu iam ut praeterita repetamus:

sic ille manus, *sic ora ferebat:*

imago effingatur animo notabilis et e vivo petita, non evanida et muta.

sic ille manus, *sic ora ferebat:*

adiciamus illa quae magis ad rem pertinent: sic loquebatur, sic hor||tabatur, sic deterrebat, sic erat in dando consilio expeditus, in accipiendo paratus, in mutando non pertinax: sic solebat beneficia liberaliter dare, patienter perdere, sic properabat benignitas eius, sic irascebatur, eo vultu ab amico vincebatur, quo solent vincere: ceteras virtutes pererremus, in harum usu
95 tractatuque versemur: et si plures eodem tempo||re absunt, velut sparsa pluribus locis membra familiaritatis nostrae colligamus: nunc hic, nunc ille in ore animoque sit, ubi . . e . ius . . si . . hui . nempe nes: nulla ta*n*tum possit vetustas, ut memoriam ami|citiae *per*da*mus* | sic nun . . . . | lum est . . . . . liae es . | se interdu . . cu fati | solet iniram est quam | valde illum amem | conscientia ea con | . . . . .

96 III. — [*notitia animi esse cer*]tior debet, quia vultus incertus est. Magnos humanum pectus recessus habet: quod *vultu* quo placet virtus, eo fraus adumbratur, et cogitationibus pessimis facies benignissima obducitur: nec facile nisi peritus intellegas, quid intersit inter animum amici et colorem.

97 Hoc sibi quisque proponat, quo minus facile fucatis capiatur officiis: || rara res est amicitia, [*non*] vulgaris aut exposita, ut inplere totas domus possit, [*ut*] vulgo sibi homines persuasere. An aurum ingenti opera [*re*]tegi creditis, cuius ubique quaesiti vix sub aliquo monte vena deprehenditur; amicum autem ubique inveniri sine ullo labore, sine ulla investigatione? quid enim? tam simplex apertumque est? atqui non tam in alto latet aurum argentumque — — —

XV.

98 *Incipit eiusdem* | *Annaei Senecae* | *de vita patris* | *feliciter: scribente* | *me . . . . . die et lo*[*co*] *s*[*upra*] *s*[*cripto*].

Si quaecunque composuit pater meus et edi voluit, iam in manus populi emisissem, ad claritatem nominis sui satis sibi

ipse prospexerat: nam nisi || me decipit pietas, cuius honestus etiam error est, inter eos haberetur, qui ingenio meruerunt, ut puris *scriptorum* titulis nobiles essent. Quisquis legisset 99
veius historias ab initio bellorum civilium, unde primum veritas retro abiit, paene usque ad mortis suae diem, magni aestimaret scire, quibus natus esset parentibus ille, qui res Roma||*nas* *).

XVI. ORATIONES.

Cass. Dio LXI, *c.* 10. Ὁ Σενέκας — τυραννίδος κατηγο- 100
ρῶν τυραννοδιδάσκαλος ἐγίνετο — τούς τε κολακεύοντάς τινα διαβάλλων αὐτὸς οὕτω τὴνΜ εσσαλῖναν καὶ τοὺς Κλαυδίου

---

*) Ad historias M. Annaei Senecae referenda videntur fragmenta haec, quae solent Lucio tribui:

Lactant. institt. lib. VII, *c.* 15, 14. Non inscite Seneca Romanae urbis tempora distribuit in aetates: primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo et genita et quasi educata sit Roma. deinde pueritiam sub ceteris regibus, a quibus et aucta sit et disciplinis pluribus institutisque formata. at vero Tarquinio regnante quum iam quasi adulta esse coepisset, servitium non tulisse et reiecto superbae dominationis iugo maluisse legibus obtemperare quam regibus. quumque esset adolescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus coepisse iuvenescere. sublata enim Carthagine, quae diu aemula imperii fuit, manus suas in totum orbem terra marique porrexit: donec regibus cunctis et nationibus imperio subiugatis quum iam bellorum materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. Haec fuit prima eius senectus, cum bellis lacerata civilibus atque intestino malo pressa rursus ad regimen singularis imperii recidit quasi ad alteram infantiam revoluta. amissa enim libertate, quam Bruto duce et auctore defenderat, ita consenuit, tamquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur.

Sueton. Tiber. c. 73. Seneca eum (Tiberium) scribit, intellecta defectione exemptum annulum quasi alicui traditurum parumper tenuisse, dein rursus aptasse digito et compressa sinistra manu iacuisse diu immobilem, subitoque vocatis ministris ac nemine respondente consurrexisse nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

Ex eiusdem M. Senecae rhetoricis libris petita videntur haec:

Quintil. institt. IX, 2, 98. Frequens illud est nec magnopere captandum, quod petitur a iureiurando —. nam et in totum iurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit, et est a Seneca dictum eleganter, non patronorum hoc esse sed testium.

ἐξελευθέρους ἐθώπευεν, ὥστε καὶ βιβλίον σφίσιν ἐκ τῆς νήσου πέμψαι ἐπαίνους αὐτῶν ἔχον, ὃ μετὰ ταῦτα ὑπ' αἰσχύνης ἀπήλειψεν.

101 *Ibid. c.* 3. *Ἑπτὰ δὲ καὶ δέκα ἔτη ἦγεν (ὁ Νέρων) ὅτ' ἦρξεν· ἔς τε τὸ στρατόπεδον ἐσῆλθε καὶ ἀναγνοὺς ὅσα ὁ Σενέκας ἐγεγράφει, ὑπέσχετο αὐτοῖς ὅσα ὁ Κλαύδιος ἐδεδώκει. τοσαῦτα δὲ καὶ πρὸς τὴν βουλὴν, πρὸς τοῦ Σενέκου καὶ αὐτὰ γραφέντα ἀνέγνω, ὥστε καὶ ἐς ἀργυρᾶν στήλην ἐγγραφῆναι καὶ ἐν ταῖς νέαις τῶν ἀεὶ ὑπάτων ἀρχαῖς ἀναγινώσκεσθαι ψηφισθῆναι. καὶ οἱ μὲν ἐκ τούτων ὡς καὶ κατὰ συγγραφήν τινα καλῶς ἀρχθησόμενοι παρεσκευάζοντο.* [Cf. Tac. Ann. XIII, 4.]

102 *Tacit. Ann.XIII,*3. Die funeris (Claudii) laudationem eius princeps exorsus est. dum antiquitatem generis, consulatus ac triumphos maiorum enumerabat, intentus ipse et ceteri. liberalium quoque artium commemoratio et nihil regente eo triste rei publicae ab externis accidisse pronis animis audita: postquam ad providentiam sapientiamque flexit, nemo risui temperare. quamquam oratio a Seneca composita multum cultus praeferret, ut fuit illi viro ingenium amoenum et temporis eius auribus accommodatum. Adnotabant seniores, — primum ex iis, qui rerum potiti essent, Neronem alienae facundiae eguisse.

103 *Tacit. Ann.XIII, c.*11. Secuta lenitas in Plautium Lateranum, quem (Nero) ob adulterium Messalinae ordine remotum reddidit senatui, clementiam suam obstringens crebris orationibus, quas Seneca testificando, quam honesta praeciperet vel iactandi ingenii voce principis vulgabat.

104 *Cass. Dio LXI, c.* 14. *Οὕτω μὲν ἡ Ἀγριππῖνα — ὑπ' αὐτοῦ τοῦ υἱέος, ᾧ τὸ κράτος ἐδεδώκει — κατεσφάγη. μαθὼν δὲ ὁ Νέρων ὅτι τέθνηκεν — τῇ γερουσίᾳ ἐπέστειλεν, ἄλλα τε ὅσα συνῄδει αὐτῇ καταριθμῶν, καὶ ὅτι ἐπεβούλευσέ τε αὐτῷ καὶ φωραθεῖσα ἑαυτὴν διακατεχρήσατο.*

Ibid. VIII, 3, 31. Memini iuvenis admodum inter Pomponium ac Senecam etiam praefationibus esse tractatum, an gradus eliminat in tragoedia dici oportuisset.

Donat. vita Virgilii c. 11 *extr.* Seneca tradidit, Iulium Montanum poetam solitum dicere, involaturum se quaedam Virgilio, si et vocem posset et os et hypocrisin. eosdem enim versus eo pronunciante bene sonare, sine illo inarescere quasi mutos.

Tacit. Ann. lib. XIV, c. 10 *sq.* (Nero) litteras ad senatum misit, quarum summa erat: 105

Repertum cum ferro percussorem Agerinum ex intimis Agrippinae libertis et luisse eam poenam conscientia, qua scelus paravisset. adiciebat crimina longius petita, quod consortium imperii iuraturasque in feminae verba praetorias cohortes idemque dedecus senatus et populi speravisset, ac postquam frustra optata sint, infensa militi patribusque et plebi dissuasisset donativum et congiarium, periculaque viris illustribus struxisset. quanto suo labore perpetratum, ne irrumperet curiam, ne gentibus externis responsa daret! temporum quoque Claudianorum obliqua insectatione cuncta eius dominationis flagitia in matrem transtulit, publica fortuna exstinctam referens. namque et naufragium narrabat, quod fortuitum fuisse quis adeo hebes inveniretur ut crederet? aut a muliere naufraga missum cum telo unum, qui cohortes et classes imperatoris perfringeret? Ergo non iam Nero, cuius immanitas omnium questus anteibat, sed Seneca rumore adverso erat, quod oratione tali confessionem scripsisset.

Quintil. institt. orat. VIII, c. 5, 18. Facit quasdam senten- 106
tias sola geminatio, qualis est Senecae in eo scripto, quod Nero ad senatum misit occisa matre, cum se periclitatum videri vellet:

„salvum me esse adhuc nec credo nec gaudeo.“

Melior cum ex contrariis valet:

„Habeo, quem fugiam: quem sequar non habeo.“ „Quid, quod miser cum loqui non posset, tacere non poterat.“

Tacit. Ann. XIV, c. 53. Seneca criminantium non ignarus 107
prodentibus iis, quibus aliqua honesti cura, et familiaritatem eius magis aspernante Caesare tempus sermoni orat et accepto ita incipit:

„Quartus decimus annus est, Caesar, ex quo spei tuae admotus sum, octavus, ut imperium obtines: medio temporis tantum honorum atque opum in me cumulasti, ut nihil felicitati meae desit nisi moderatio eius. Utar magnis exemplis, nec meae fortunae sed tuae: abavus tuus Augustus Marco Agrippae Mytilenense secretum, Gaio Maecenati urbe in ipsa velut peregrinum otium permisit. quorum alter bellorum socius, al-

ter Romae pluribus laboribus iactatus ampla quidem sed pro ingentibus meritis praemia acceperant: ego quid aliud munificentiae adhibere potui quam studia, ut sic dixerim, in umbra educata et quibus claritudo venit, quod iuventae tuae rudimentis affuisse videor, grande huius rei pretium. At tu gratiam immensam, innumeram pecuniam circumdedisti, adeo ut plerumque intra me ipse volvam: egone equestri et provinciali loco ortus proceribus civitatis adnumeror? inter nobiles et longa decora praeferentes novitas mea enituit? ubi est animus ille modicis contentus? talis hortos exstruit et per haec suburbana incedit et tantis agrorum spatiis, tam lato fenore exuberat? Una defensio occurrit, quod muneribus tuis obniti non debui.

108 Sed uterque mensuram implevimus, et tu, quantum princeps tribuere amico posset, et ego, quantum amicus a principe accipere: cetera invidiam augent. quae quidem ut omnia mortalia infra tuam magnitudinem iacent, sed mihi incumbunt: mihi subveniendum est. quomodo in militia aut via fessus adminiculum orarem, ita in hoc itinere vitae senex et levissimis quoque curis impar quum opes meas ultra sustinere non possim, praesidium peto: iube per procuratores tuos administrari, in tuam fortunam recipi. Nec me in paupertatem ipse detrudam, sed traditis, quorum fulgore perstringor, quod temporis hortorum aut villarum curae seponitur, in animum revocabo. Superest tibi robur et tot per annos visum fastigii regimen: possumus seniores amici quietem respondere. Hoc quoque in tuam gloriam cedet, eos ad summa vexisse, qui et modica tolerarent."

XVII. EPISTOLAE.

109 *Priscian. de ponderib. c.* 3. *p.* 1349 *extr. ed. Putsch.* Seneca in decimo epistolarum ad Novatum:

„Viginti quatuor sestertia, id est talentum Atticum parvum."

Martialis epigr. VII, 45.

Facundi Senecae potens amicus
Caro proximus aut prior Sereno

hic est Maximus (Caesonius) ille, quem frequenti
felix littera pagina salutat.

Gellius noctt. Attic. lib. XII, c. 2. De Annaeo Seneca par- 110
tim existimant ut de scriptore minime utili, cuius libros attingere nullum pretium operae sit, quod oratio eius vulgaris videatur et protrita, res atque sententiae aut inepto inanique impetu sint aut [ut] levi et quasi dicaci argutia, eruditio autem vernacula et plebeia nihilque ex veterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis. alii vero elegantiae quidem in verbis parum esse non infitias eunt, sed et rerum, quas dicat, scientiam doctrinamque ei non deesse dicunt et in vitiis morum obiurgandis severitatem gravitatemque non invenustam. Mihi de omni eius ingenio deque omni scripto iudicium censuramque facere non necessum est, sed quod de M. Cicerone et Q. Ennio et P. Virgilio iudicavit, ea res cuimodi sit, ad considerandum ponemus. In libro enim vicesimo secundo epistolarum moralium, quas ad Lucilium composuit, deridiculos versus Q. Ennium de Cethego, antiquo viro fecisse hos dicit:

is dictust ollis popularibus olim,
qui tum vivebant homines atque aevum agitabant,
flos delibatus populi, suadai medulla.

ac deinde scripsit de iisdem versibus verba haec:

„Admiror eloquentissimos viros et deditos Ennio pro optimis ridicula laudasse. Cicero certe inter bonos eius versus et hos refert."

Atque id etiam de Cicerone dicit: 111

„Non miror, inquit, fuisse, qui hos versus scriberet, cum fuerit, qui laudaret: nisi forte Cicero, summus orator, agebat causam suam et volebat hos versus videri bonos."

Postea hoc etiam addidit insulsissime:

„Apud ipsum quoque, inquit, Ciceronem invenies etiam in prosa oratione quaedam, ex quibus intelligas illum non perdidisse operam, quod Ennium legit."

Ponit deinde, quae apud Ciceronem reprehendat quasi En- 112
niana, quod ita scripserit in Republica: „ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas" et quod alio loco dixerit: „breviloquentiam in dicendo colat." atque ibi homo nuga-

tor Ciceronis errores deprecatur, et:

„non fuit, inquit, Ciceronis hoc vitium sed temporis: necesse erat haec dici, cum illa legerentur."

Deinde adscribit Ciceronem haec ipsa interposuisse ad ef-
113 fugiendam infamiam nimis lascivae orationis et nitidae. De Virgilio quoque eodem in loco verba haec ponit:

„Virgilius quoque noster non ex alia causa duros quosdam versus et enormes et aliquid supra mensuram trahentes interposuit quam ut Ennianus populus agnosceret in novo carmine aliquid antiquitatis."

114 Sed iam verborum Senecae piget, haec tamen inepti et insubidi hominis ioca non praeteribo:

„Quidam sunt, inquit, tam magni sensus Q. Ennii, ut licet scripti sint inter hircosos, possint tamen inter unguentatos placere." et cum reprehendisset versus, quos supra de Cethego posuimus:

„qui huius[ce]modi, inquit, versus amant, liqueat tibi eosdem admirari et Soterichi lectos."

115 Dignus sane Seneca videatur lectione ac studio adolescentium, qui honorem coloremque veteris orationis Soterichi lectis comparavit quasi minimae scilicet gratiae et relictis iam contemptisque: audias tamen commemorari ac referri pauca quaedam, quae idem ipse Seneca bene dixerit:

„Quid enim refert, quantum habeas? multo illud plus est, quod non habes."

Bene hoc sane, bene. sed adolescentium indolem non tam iuvant quae bene dicta sunt, quam inficiunt quae saepissime, multoque tanto magis, si et plura sunt, quae deteriora sunt, et quaedam in his non pro enthymemate aliquo rei parvae ac simplicis, sed in re ancipiti pro consilio dicuntur.

XVIII. MORALIS PHILOSOPHIAE LIBRI.

116 *Seneca epist.* 106, 2. Quid ergo fuit, quare non protinus rescriberem ei, de quo quaerebas? veniebat in contextum operis mei. scis enim me moralem philosophiam velle conplecti et omnes ad eam pertinentis quaestiones explicare. itaque dubitavi, utrum differrem te, an, donec suus isti rei veniret locus, ius tibi extra ordinem dicerem: humanius visum

est tam longe venientem non detinere. itaque et hoc ex illa
serie rerum cohaerentium excerpam et si qua erunt eiusmodi,
non quaerenti tibi ultro mittam. Quae sint haec, interrogas?
quae scire magis iuvat quam prodest, sicut hoc, de quo quaeris: „bonum an corpus sit.“

id. epist. 108, 1. 39. Id, de quo quaeris, ex his est, quae 117
scire tantum eo, ut scias, pertinet. sed nihilominus, quia pertinet, properas nec vis exspectare libros, quos cum maxime
ordino, continentes totam moralem philosophiae
partem: statim expediam. — desiderio tuo satisfaciam et in
alteram epistulam integrum, quod exegeras, transferam, ne
ad rem spinosam et auribus erectis curiosisque audiendam lassus accedas. *Epist.* 109, 1. „An sapiens sapienti prosit,“ 118
scire desideras. *ibid.* § 14. Necesse est ex hac quaestione argumenti causa in alteram transeam. quaeritur enim, „an deliberaturus sit sapiens, an in consilium aliquem advocaturus.“ *ibid.* § 17. Persolvi quod exegeras, quamquam in ordine rerum erat, quas moralis philosophiae voluminibus complectimur.

Lactant. institt. lib. I. c. 16, 10. Non illepide Seneca in 119
libris moralis philosophiae:

„Quid ergo est, inquit, quare apud poetas salacissimus Iupiter desierit liberos tollere? utrum sexagenarius factus est
et illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit ius trium liberorum? an tandem illi venit in mentem:

ab alio exspectes, alteri quod feceris

et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno?“

Lactant. institt. lib. II, c. 2, 14. Recte igitur Seneca in 120
libris moralibus:

„Simulacra, inquit, deorum venerantur. illis supplicant
genu posito, illa adorant, illis per totum adsident diem aut adstant, illis stipem iaciunt, victimas caedunt: et quum haec tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt.“

Ibid. c. 4, 13. 14. Non videbat enim (Persius) simulacra 121
ipsa et effigies deorum — nihil aliud esse quam grandes pupas,
non a virginibus, quarum lusibus venia dari potest, sed a barbatis hominibus consecratas. merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deridet:

„Non, inquit, bis pueri sumus, ut vulgo dicitur, sed semper: verum hoc interest, quod maiora ludimus.“

122 *Ibid. c.* 8, 23. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit, nil aliud esse naturam quam deum.

„Ergo, inquit, deum non laudabimus, cui naturalis est virtus? nec illam didicit ex ullo. immo laudabimus. quamvis enim naturalis illi sit, sibi illam dedit, quoniam deus ipse natura est.“

123 *Ibid. lib. VI, c.* 25, 3. Quanto melius Seneca et verius!

„Vultisne vos, inquit, deum cogitare magnum et placidum et maiestate leni verendum, amicum et semper in proximo, non immolationibus et sanguine multo colendum — quae enim ex trucidatione immerentium voluptas est? — sed mente pura, bono honestoque proposito. non templa illi congestis in altitudinem saxis exstruenda sunt: in suo cuique consecrandus est pectore.“

124 *Ibid. c.* 17, 28. Vera igitur Ciceronis illa sententia est —. item Senecae in libris moralis philosophiae dicentis

„Hic est ille homo honestus, non apice purpurave, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor, qui quum mortem in vicinia videt, non sic perturbatur, tamquam rem novam viderit. qui, sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore rapienda est, sive extendendae per patibulum manus, non quaerit, quid patiatur, sed quam bene.“

125 *Lactant. institt. epit. c.* 4, 3. Longum est recensere, quae de summo deo vel Thales vel Pythagoras et Anaximenes antea, vel postmodum Stoici Cleanthes et Chrysippus et Zenon vel nostrorum Seneca Stoicos secutus et ipse Tullius praedicaverint, quum hi omnes et quid sit deus, definire temptaverint et ab eo solo regi mundum adfirmaverint nec ulli subiectum esse naturae, quum ab ipso sit omnis natura generata.

XIX. POSTREMA VERBA ANTE MORTEM ET CODICILLI.

126 *Tacit. Ann. XV, c.* 63. Et novissimo quoque momento suppeditante eloquentia advocatis scriptoribus pleraque tradidit, quae in vulgus edita eius verbis invertere supersedeo. *Ibid. c.* 67. Ipsa rettuli verba (Subrii Flavi tribuni postrema ante mortem), quia non, ut Senecae, vulgata erant.

Ibid. c. **64.** Postremo stagnum calidae aquae introiit, re- 127
spergens proximos servorum, addita voce, libare se liquorem illum Iovi Liberatori. Exin balneo inlatus et vapore eius exanimatus sine ullo funeris sollemni crematur: ita codicillis praescripserat, cum etiamtum praedives et praepotens supremis suis consuleret.

[XX. NOTAE.]

Isidor. etymol. I. c. **22.** Vulgares notas Ennius primus mille 128
et centum invenit. — Romae primus [Tullius] Tiro, Ciceronis libertus commentatus est notas, sed tantum praepositionum. post eum Vipsanius, Philargyrius et Aquila, libertus Maecenatis, alius alias addiderunt. Deinde Seneca contractu omnium digestoque et aucto numero opus effecit in quinque milia. [At vid. Sen. epist. **90**, **25**.]

L. ANNAEI SENECAE

AD GALLIONEM

DE REMEDIIS FORTUITORUM LIBER.

Tertullian. Apol. c. 50 *extr. p.* 164 *ed. Haverc.* Multi apud vos ad tolerantiam doloris et mortis hortantur, ut Cicero in Tusculanis, ut Seneca in fortuitis, ut Diogenes, ut Pyrrhon, ut Callinicus.

De *Hildeberto Cenomanensi* vid. Devit. ad Varronis sententias p. 89.

Vincentius Bellovacensis in spec. hist. lib. VII, c. 116. Scripsit quoque (Seneca) librum de moribus et de remediis fortuitorum. *Ibid. c.* 123 sequuntur flosculi ex libro de remediis fortuitorum excerpti.

Iacobus Magni in Zophilogio passim Senecam libro de remediis fortuitorum citat, veluti lib. I. tract. II. c. 16. init. lib. III, tract. IV. c. 2.

Petrarcha de remediis utriusque fortunae, ipsa hac inscriptione Senecam aemulatus, testatur *pag.* 9. libellum eius passim in manibus vulgi esse.

1 I. [Licet cunctorum poëtarum carmina gremium tuum semper illustrent, aliquando deliberans hoc tibi opusculum pro accidentibus casibus dirigere curavi, quod non praecedentes sed posteri narrabunt.]

2 * * * Unde ergo primum incipimus? si tibi videtur, a morte. „Ab ultimo?" inquis: immo a maximo. Ad hoc praecipue gens humana contremit, nec immerito [videtur sibi hoc facere]: ceteri enim timores habent aliquem post se locum:
3 mors omnia abscindit; alia nos torquent: mors omnia devorat. Omnium, quae horremus, ad hanc exitus spectat, aliorum [*recta invadentium, aliorum*] per circuitum. etiam qui aliud se non timere iudicant, hoc timent. Quicquid aliud extimescimus, habet aut remedium aut solatium: [*hoc unum sine remedio est. hoc unum et respuit solatium.*] Sic ergo

te forma, ut, si quis tibi palam mortem minetur, omnes terricu-
las eius deludas.

II. „Morieris.“ Ista hominis natura est, non poena. 1
„Morieris.“ Hac conditione intravi, ut exirem.
„Morieris.“ Gentium lex est, quod acceperis reddere.
„Morieris.“ Peregrinatio est vita: cum multum ambulave- 2
ris, domum redeundum est.
„Morieris.“ Putabam te aliquid novi dicere: ad hoc veni,
hoc ago, huc me singuli dies ducunt. nascenti mihi protinus
natura posuit hunc terminum: quid habeo, quod indigner? *in*
haec verba iuravi.
„Morieris.“ Stultum est timere, quod vitare non possis: 3
istud non effugit etiam qui distulit.
„Morieris.“ Nec primus nec ultimus: multi me antecesse-
runt, omnes sequentur.
„Morieris.“ Nihil grave [est], quod semel est. aes alie- 4
num meum novi. hoc equidem cum eo creditore contraxi, cui
decoquere non possum.
„Morieris.“ Di melius, quod nemo mihi istud minari im-
mortalis potest.
„Morieris.“ Hic est humani officii finis: quis sanus exacto- 5
rem moleste tulit?
[„Morieris.“] Quid? ego nescio me esse animal rationale
et mortale? cum rationali est et mortale.
„Morieris.“ Ad hanc conditionem cuncta gignuntur: quod
coepit, et desinit. quo transit orbis, ego transibo.“

ADDITIO. „Mori timeo.“ Et nasci timuisses et vivere: 6
vitae limen initium mortis est, vita ipsa cursus ad mortem
seu verius mors quaedam. Quidquid est natum, moritur.
quidquid moritur, natum erat.
„Mortem metuo.“ Nihil est metuendum, quod affert ne-
cessitas naturae.
„Animus mortem timet.“ Si sibi, supervacuus timor. 7
immortalis est [enim ipse]: si corpori suo, hosti curam ge-
rere pietas debita.
„Mortem horreo.“ Si quid in morte mali est, id ipsum
metus mortis exasperat. at si nihil mali, ipse metus est ma-
lum. stultitia est, malum suum vel augere vel facere.

8 „Morieris,“ Immo carnis tributum naturae debitum persolves, mox futurus liber: fac libens, quod vel nolens faceres. cupias, quodcunque necesse est. non est utilius, immo quidem non est aliud in necessitate consilium. Quidquid fit a volente, fit levius, et desinit esse necessitas, si voluntas accesserit.

9 „In freto morieris.“ Non ubi, sed qualiter moriaris, ad rem pertinet.

„Quo devenient opes?“ Unde venerunt, revertentur, hoc est ad fortunae manus, inde rursus ad alios abiturae, apud neminem diu mansurae: vagae sunt [enim], stare nequeunt.

1 III. „Sed decollaberis.“ Quid interest, caesim moriar an punctim?

„Sed saepe ferieris et multi in te gladii convenient.“ Quid refert, quam multa sint vulnera? non potest amplius quam unum esse mortiferum.

2 „Peregre morieris.“ Hoc est in patriam sine viatico pervenire.

„Peregre morieris.“ Undecunque ad inferos una via est.

„Peregre morieris.“ Ego quod debeo, solvere paratus sum: videat fenerator, ubi me appellet.

„Peregre morieris.“ Nulla terra aliena mortuo.

„Peregre morieris.“ Non est gravior foris quam domi somnus.

1 IV. „Sed iuvenis morieris.“ Optimum est, ante quam optes, mori.

„Iuvenis morieris.“ Hoc unum est, quod aeque ad iuvenem quam ad senem pertinet. non citamur ex censu nec exigitur numerus annorum: [et] adolescentes et impuberes eadem fati necessitas ducit. Optimum est mori, cum iuvat vivere. [quae enim virtus est, cum eiciaris, exire?]

2 „Iuvenis morieris.“ Quicunque ad extremum fati sui venit, senex moritur. non enim refert, quae sit hominis aetas, sed quae sit meta.

„Iuvenis morieris.“ Fortasse alicui malo subducit me fortuna, ut nulli alii, certe senectuti.

„Iuvenis morieris.“ Non refert, quot annos habeam, sed 3
quot acceperim. si plus vivere non possum, haec est senectus
mea.

V. „Insepultus iacebis.“ Quid aliud huic respondeam 1
quam Virgilianum illud:

facilis iactura sepulcri.

[facilis, inquam, sic, ut nulla facilior.] Si nihil sentio, non pertinet ad me iactura corporis insepulti: si sentio, omnis sepultura tormentum est.

„Insepultus iacebis.“ Quid interest, ignis me an fera con- 2
sumat an tempus, ultima omnium sepultura? istud non sentienti supervacuum est, sentienti onus.

„Insepultus iacebis.“ At tu combustus, at tu obrutus, at tu 3
inclusus, at tu putridus, at tu evisceratus et constrictus aut traditus lapidi, qui te paulatim edat et exsiccet. Nulla est sepultura: non sepeliemur sed proiciemur.

„Non sepelieris.“ Quid in re tutissima trepidas? ultra poe- 4
narum omnium terminum iste locus est. Vitae multa debemus, morti nihil. Non defunctorum causa sed vivorum inventa est sepultura, ut corpora et visu foeda et odore amoverentur: alios terra obruit, alios flamma consumpsit, alios lapis ad ossa redacturus inclusit: [sic] non defunctis sed nostris oculis parcimus.

ADDITIO. „Insepultus abiciar.“ Alitibus invides an fe- 5
ris an piscibus? nam si metuis tibi, baculum seu custodem iuxta te pon*i* iube, quo a cadavere depellantur. „Ludis in malis meis. nam profecto nil sentiam.“ Quid ergo times, quod non senties? nam si sentias, pro[*hi*]be[*a*]s. sentientem enim sepelire necare est. * Te nisi terra contexerit, coelum teget. notum est illud:

coelo tegitur, qui non habet urnam.

„Defuncto mihi terra negabitur! praedurum.“ Non id 6
durum, sed tu mollis, qui nec sentie*ns* [*nec non sentiens*] laedi queas.

„Inhumatus linquar! horrendum auditu. insepultus abiciar!“ Age res tuas: curam hanc linque viventibus.

VI. „Aegroto.“ Venit tempus, quo experimentum mei 1

caperem. Non in mari tantum aut in proelio vir fortis apparet: exhibetur etiam in lectulo virtus.

2 „Aegroto.“ Non potest istud toto seculo fieri: aut ego febrem relinquam aut ipsa me. semper una esse non possumus.

„Aegroto.“ Cum morbo mihi res est: aut vincetur aut vincet.

1 VII. „Male de te opinantur homines.“ Sed mali: moverer, si de me Marcus [Cicero, si] Cato, si Laelius sapiens, si alter Cato, si Scipiones duo ista loquerentur: nunc malis displicere laudari est. Non potest ullam auctoritatem habere sententia, ubi qui damnandus est, damnat.

2 „Male de te loquuntur.“ Moverer, si hoc iudicio facerent: nunc morbo faciunt. non de me loquuntur sed de se.

„Male de te loquuntur.“ Bene enim nesciunt loqui. faciunt non quod mereor, sed quod solent. quibusdam enim canibus sic innatum est, ut non pro feritate sed pro consuetudine latrent.

3 „[Homines de te male loquuntur.“ Si merito, non quod loquuntur, molestum est, sed quod non mentiuntur: si immerito, innocentia mea nunc maxime gaudeo. apparet enim illos obiecturos vera, si possent.]

1 VIII. „Exulabis.“ Erras: cum omnia fecerim, patriam meam transire non possum: omnium una est. extra hanc nemo proici potest.

„Exulabis.“ Non patria mihi interdicitur sed locus. In quamcunque terram venio, in meam venio. nulla terra exilium est, sed altera patria est.

2 „Non eris in patria.“ Patria est, ubicunque bene es. illud autem, per quod bene est, in homine, non in loco est. in ipsius, inquam, potestate est, quid sit illa fortuna: si enim sapiens est, peregrinatur, si stultus, exulat.

„Exulabis.“ Hoc dicis: alterius loci civitate donaberis.

3 ADDITIO. „Ire in exilium cogor.“ Si sponte, peregrinatio est, non exilium. et memento, quibusdam exitum, quibusdam vero reditum pro exilio fore. sunt quibus nusquam peius quam in patria sua sit.

„In exilium eo.“ Immo forsan in requiem: sub obtentu falsae miseriae vera felicitas. iam saltem ab invidia tutus eris.

„Mittor in exilium.“ Immo in experimentum tui: vide- 4
ris, quem te in exilio praebeas: si succumbas, exul ver-
rus, si consistis, exilio clarus, ut multi olim, qui invicti et
fulgidi per asperitates incesserunt, ut sequentibus iter re-
ctum ostenderent.

VIIII. „Dolor imminet.“ Si exiguus est, feramus: le- 1
vis est patientia. si gravis est, feramus: non levis est gloria.

„Clamorem dolor exprimit.“ Dum secreta non exprimat.

„Non potest homo par dolori esse.“ Nec rationi dolor.

„Dura res est dolor.“ Immo tu mollis. 2

„Pauci dolorem ferre potuerunt.“ Simus ex paucis.

„Imbecilles natura sumus.“ Naturam infamare nolite: illa nos fortes genuit.

„Fugiamus dolorem.“ Quid, quod ille sequitur fugientem? [Contemnite dolorem: aut solvetur aut solvet.]

X. „Paupertas mihi gravis est.“ Immo tu pau- 1
pertati. non in paupertate vitium est sed in paupere: illa expe-
dita est, hilaris, tuta.

„Pauper sum.“ Nescis te opinione, non re laborare: pauper es, quia videris.

„Pauper sum.“ Nihil deest avibus. pecora in diem vivunt. feris in alimentum solitudo sua sufficit.

„Non sum potens.“ Gaude: impotens non eris. 2

„Iniuriam accipere potero.“ Gaude: facere non poteris.

„Accepit ille grandem pecuniam.“ Ergo et superbiam.

„Magnam pecuniam habet.“ Hominem illum iudicas? arca 3
est: quis aerario, quis plenis invidet loculis? et iste, quem do-
minum pecuniae existimas, loculus est.

„Multum habet.“ Aut avarus aut prodigus est: si prodigus, non habebit, si avarus, non habet. Iste, quem tu felicem admirantibus credis, saepe dolet, saepe suspirat.

„Multi illum comitantur.“ Mel muscae sequuntur, cada- 4
vera lupi, frumenta formicae: praedam sequitur ista turba, non
hominem.

5 ADDITIO. „Paupertas meum limen obsidet.“ Non obsidet, sed custodit. ultro illi ut occurras consulo venienti: minime sumptuosa et secura et facilis hospes erit.

6 „Domum meam paupertas irrupit.“ Adversus fures et pejores furibus voluptates pervigil excubitrix, adversus vulgi morsus et insulsa iudicia atque avaritiae seu prodigalitatis infamiam, qu*ae* raro alibi quam locupletum sedet in limine — ab his malis nullo melius custodiri [in]genio domus tua pot*er*it quam illam custodiet paupertas.

7 „Opes cunctas trux fortuna praeripuit.“ Non tibi fecit iniuriam: suum tulit. Sed vetus et nota haec ingratitudo est: dati immemores meministis ablati. itaque rarae atque tepentes gratiae, crebrae ac fervidae sunt querelae.

8 „Victum vestitumque necessarium amara sors negavit.“ Aliunde petendum: virtus liberalior quam fortuna est. nihil negat nisi quod et promissum noceat et negatum prosit. nihil eripit nisi quod habuisse damnosum, amisisse utile sit. non differt, non improperat, non retrahit manum, non rugat frontem, non attollit supercilium. nullum despicit, nullum destituit, nullum fallit. non saevit, non irascitur, non murmurat, non mutatur. una semper et ubique est, nisi quod magis magisque degustata dulcior in dies et propius conspecta sit pulchrior.

9 Ut sis [ergo] verus dives, ab hac posce: non te fastidiet nec repellet, quamvis exerceat. difficiles habet aditus primos: cetera prona, iucunda, facilia. semel ubi ad illam perveneris, non senties paupertatem.

10 „Spoliavit me omnibus bonis meis fortuna.“ Fallit te opinio, malum commune mortalium. nam profecto non b o n i s: et ut bona permiserim, non t u i s, sed quae tua forsitan vulgi more credideras, mirorque si non[dum] intelligis aliena.

11 „Fortuna me nudum et inopem liquit.“ Virtus te vestiet, *si* respuis, ac ditabit, nisi forte pluris aurum et purpuram quam decorum generosae mentis habitum facis. quod si feceris, tunc vere inopem nudumque te dicerem.

12 „Domo, familia, necessariis atque ornamentis omnibus spoliatus quid agam? quo me vertam?“ Ad eas opes, qui-

bus spoliari nequeas, quae undique comitatum, divitem et ornatum praestent.

„Pauper sum.“ In vita: eris laetior in morte. Nemo tam pauper vixit, ut non moriens vellet vixisse pauperior.

XI. „Pecuniam perdidi.“ Fortasse te illa perdi- 1
disset.

„Pecuniam perdidi.“ Sed habuisti.

„Pecuniam perdidi.“ Habebis uno periculo minus.

„Pecuniam perdidi.“ O te felicem, si cum illa avaritiam 2
perdidisti. sed si manet illa apud te, es tamen utcunque felicior, quod tanto malo materia subducta est.

„Pecuniam perdidi.“ Et illa [quidem] quam multos! Eris 3
nunc in via expeditior, domi tutior: non habebis, sed non timebis heredem. Exoneravit te fortuna, si intelligis, et tutiore loco posuit: damnum putas? remedium est. [Denique si amissas cum amissis taediis conferas, lucrum voces.] Defles, gemis, miserum te clamitas, quod opibus excussus es? tuo vitio ista tibi iactura tam tristis est. non tam moleste ferres, si tamquam perditurus habuisses.

„Pecuniam perdidi.“ Nempe quam ut tu haberes, alius ante perdiderat.

ADDITIO. „Pecuniam amisi.“ Et cum illa curas multas 4
periculumque perpetuum.

„Perdidi pecuniam.“ Et laborem custodiae et perdendi metum: sic perdendo pecuniam duo bona, unumquodque praestantius amissâ, securitatem et requiem, invenisti.

„Pecuniam perdidi.“ Bene, si te illa non perdidit, quod 5
multis iam possessoribus fecit.

„Pecuniam amisi.“ Si te adeo non tuae quoque cruciant iacturae tibique vel alienum demi doles, disce illa conquirere, quae tua sunt propria atque perpetua, quorum et adquisitio facilior et possessio nobilior certiorque: virtutem si quaesieris, non amittes.

„Perdidi pecuniam.“ Experrectus es: te divitem somnia- 6
bas.

„Pecuniam magnam amisi.“ Magnum pondus et durum et grave simul custodis officium.

„Amisi pecuniam quam amababam.“ Turpi amore relaxatus 7

es. nam amor pecuniae avaritia est: minus hanc amabis,
hanc optabis minus. nam et illud satiricum experimento co-
gnitum, quod

minus hanc optat, qui non habet.

optanda autem amissio est magni etiam boni, cui insepara-
bile malum maius adiunctum sit. Plures multo propter opes
quam propter inopiam periere.

1 XII. „Oculos perdidi.“ Habet et nox suas volu
ptates.

„Oculos perdidi.“ Quam multis cupiditatibus via incisa
est! quam multis hominibus carebis, quos ne videre vellem,
vel eruendi erant! non intelligis partem innocentiae esse cae-
2 citatem? huic oculi adulterium monstrant, huic incestum, huic
domum quam concupiscat, huic urbem: irritamenta sunt vitio-
rum, duces scelerum, [fomenta malitiae].

3 ADDITIO. „Oculos perdidi.“ O quot simul vitae fasti-
dia perdidisti, quot foeda spectaculorum ludibria non vide-
bis! Multis vitiis obstructum iter.

„Oculis careo.“ Culpis careres plurimis, si his perpetuo
caruisses.

4 „Auditum perdidi.“ Adulantium iam susurros atque ob-
trectantium iurgia evasisti.

„Mutus factus sum.“ Perdidisti mentiendi consuetudinem.
Si muti fuissent Cicero et Demosthenes, et diutius vixissent
et lenius obiissent.

1 XIII. „Amisi liberos.“ Stultus es, qui defles mortem
mortalium. quid istic aut novum aut mirum est? quam rara est
sine isto casu domus? Quid, si infelicem voces arborem, quod
2 stante ipsa cadunt poma? et hic tuus fructus est. Nemo extra
ictum vulneris positus est: ducuntur ex plebeia domo inmatura
funera, ducuntur et ex regia. Non est idem fati ordo, qui et
aetatis. non quomodo quisque venit, emittitur. quid hic tamen
est, quod indigneris? quid contra exspectationem tuam evenit?
periere perituri.

3 „Sed ego illos superstites optaveram.“ Sed hoc nemo tibi
promiserat.

„Perierunt liberi mei.“ Habebant illi, cuius essent magis

quam tui. Apud te precario morabantur: educandos tibi illos
fortuna mandaverat: recepit illos, non abstulit.

ADDITIO. „Amisi filium.“ Melius dic: praemisi secutu- 4
rus [*et*] cito quidem, fortassis hodie, et quid scimus an hac
ipsa hora. Nulla vitae fides est.

„Amisi filium.“ Amisisti simul et metus multos infini- 5
tamque materiam curarum et sollicitudinum, quibus ut care-
res, vel tibi vel filio moriendum fuit. securum patrem mors
sola facit.

„Filium amisi.“ Si pium, nihil est iam, quod illi metuas: 6
in tuto est. si impium, tuorum numeratorem annorum, tuae
stimulum senectutis extulisti. perdidisti forsitan, qui te per-
ditum optabat.

„Filium perdidi.“ Si virtute praeditum, gaude, quod ha- 7
bueris. at si vitio perditum, gaude saltem, quod amiseris:
utrobique naturae beneficium agnosce, quod talem dedit seu
abstulit.

„Acerba morte filii deiectus sum.“ An non Anaxagoram 8
audieras? an oblitus eras te genuisse mortalem? Non affli-
gitur sapiens [de] liberorum amissione, non amicorum: eo-
dem animo fert illorum mortem, quo suam exspectat.

„Exstinctum fleo filium unicum.“ Si fleturus eras morien- 9
tem, et nascentem flesses: nunc mori desiit, tunc coeperat.
Illi vixeras: vive iam tibi.

„Infantis filii casum miserabilem fleo.“ Humanum nihil 10
flendum. praemeditata esse debent, si non sunt. Non casum
filii, inscitiam tuam defle et conditionis oblivionem.

XIV. „*Naufragium feci.*“ Cogita non quid perdide- 1
ris sed quod evaseris.

„Nudus exii.“ Sed existi.

„Omnia perdidi.“ Sed cum omnibus perire potuisti.

„*In latrones incidi.*“ Sed alius in accusatores, alius 2
in fures, alius in fraudatores: plena insidiis via est. Noli queri,
quod incideris: gaude, quod evaseris.

XV. „*Inimicos graves habeo.*“ Quomodo adver- 1
sus feras munimenta conquireres, quomodo adversus serpen-
tes, sic adversus inimicos auxilia circumspice, quibus illos aut
arceas aut compescas aut, quod optimum est, places.

„Inimicos habeo.“ Illud est peius, quod amicos non habes.

2 „Amicum perdidi.“ Iam enim habuisse te certum est?

„Amicum perdidi.“ Alium quaere, et ibi eum quaeras, ubi invenias: quaere inter liberales artes, inter honesta et recta officia. quaere in laboribus. ad mensam res ista non quaeritur. quaere aliquem frugi.

„Perdidi amicum.“ Fortem animum habe, si unum: erubesce, si unicum. quid, tu in tanta tempestate ad unam ancoram stabas?

1 XVI. „Uxorem bonam amisi.“ Utrum inveneras bonam an feceras? si inveneras, adhuc habere te posse ex hoc intelligas, licet, quod habuisti: si feceras, bene spera: res periit, salvus est artifex.

2 [„Sine uxore sum.“ Et sine adversario. iam tui rerumque dominus tuarum esse incipis.

„Uxorem bonam ac decoram perdidi.“ Stulti est compedes suas quamvis aureas amare.]

3 „Amisi uxorem bonam.“ Quid in illa probabas? pudicitiam? quam multae diu custoditam perdiderunt! decus? quam multae inter probra matronalis ordinis esse coeperunt inter exempla nominatarum! delectabat te fides eius? quam multas ex optimis coniugibus pessimas videmus! ex diligentissimis so-
4 lutissimas, ex liberalissimis rapacissimas! Omnium quidem imperitorum animus, maxime tamen in lubrico muliebris est. etiamsi bonam uxorem habuisti, non potes affirmare in illo [eam] permansuram fuisse proposito. nihil est tam mobile quam
5 feminarum voluntas, nihil tam vagum. Veterum matrimoniorum repudia cognovimus et foediores divortio male cohaerentium rixas. quam multae quos in adolescentia amaverunt, in senectute communi reliquerunt! quotiens anile divortium risimus! quam multarum notus amor odio notiore mutatus est!

„Sed haec et fuit bona et fuisset [si vixisset].“ Mors effecit, ut affirmare sine periculo possis.

6 „Bonam uxorem amisi.“ Invenies [similem], si nihil quaeris nisi bonam uxorem: tu modo ne imagines proavosque respexeris nec patrimonium, cui iam ipsa nobilitas primo loco cessit. ista diu cum forma repugnabunt: facilius reges animum nulla vanitate [rerum] tumentem. non multum abest a con-

temptu viri, quae se nimis suspicit. Duc bene institutam nec 7
maternis inquinatam vitiis, non cuius auriculis utrimque patri-
monia bina dependeant, non quam margaritae suffocent, non
cui minus sit in dote quam in veste, non quam [in]patente sella
circu[m]latam per urbem populus ab omni parte aeque quam
maritus inspexerit, cuius sarcinis domus non sit angusta. Hanc
facile ad mores tuos rediges, quam nondum corruperunt pu-
blici [corruptores].

„Uxorem bonam amisi." Non erubesces flere et intolera- 8
bilem vocare iacturam? Hoc unum deest, utrum illam lugeas
an non. cum maritum te cogitaveris, et virum cogita.

„Amisi uxorem bonam." Soror recuperari bona non pot- 9
est nec mater: uxor adventicium bonum est. non est inter illa,
quae semel unicuique contingunt. multos tibi numerare pos-
sum, quibus bonam uxorem lugentibus melior contigit.

Mors, exilium, luctus, dolor non sunt supplicia sed tributa
vivendi. neminem illaesum fata transmittunt. Felix est non qui
aliis videtur, sed qui sibi: vides autem, quam rara domi sit
ista felicitas.

DE PAUPERTATE.

EXCERPTA E SENECAE EPISTULIS.

2,5 Honesta, inquit Epicurus, res est paupertas laeta. illa vero iam paupertas non est, si laeta est. Cui cum paupertate bene convenit, dives est. Non qui parum habet, sed qui plura cupit, pauper est. quid enim refert, quantum illi in arca, quantum in horreis lateat, quantum pascat, aut feneret, si alieno imminet, si non acquisita, sed acquirenda concupiscit? Quis sit divitiarum modus, quaeris? Primo habere quod necesse est: secundo, quod satis est.

4,4 Nulli potest secura vita contingere, qui de producenda nimis cogitat.

4,6 Nullum bonum iuvat habentem, nisi ad cuius amissionem praeparatus est animus.

4,10 Magnae divitiae sunt lege naturae composita paupertas. lex autem naturae, scis quos terminos nobis statuit? non esurire, non sitire, non algere. Uti famem sitimque depellas, non est necesse maria tentare, nec castra sequi. Parabile est, quod natura desiderat, et cito apponitur: ad supervacua sudatur: illa sunt, quae togam terunt, quae nos senescere cogunt, quae in aliena littora impingunt. Ad manum est, quod satis est.

9,20 Si cui sua non videntur amplissima, licet totius mundi dominus sit, miser est. Miser est, qui se beatissimum non iudicat, licet toti mundo imperet. Non est beatus, qui se id non putat esse.

14,9 Nihil habeamus, quod cum magno emolumento insidiantis eripi possit. quam minimum in corpore tuo sit spoliorum. Nemo ad humanum sanguinem venit propter ipsum, vel admodum pauci. Nudum latro transmittit: etiam in obsessa via pauperi pax est.

14,17 Is maxime divitiis fruitur, qui minime indiget.

Si ad naturam vives, numquam eris pauper: si ad opinio- 16,7
nem, numquam dives. Exiguum natura desiderat, immensum
opinio. Si congeratur in te quidquid multi locupletes possede-
runt, si ultra privatum pecuniae modum fortuna te provehat,
auro tegat, purpura vestiat, eo deliciarum opumque perdu-
cat, ut terram marmoribus abscondas, non tantum liceat ha-
bere, sed calcare divitias: accedent statuae et picturae, et
quidquid ars ulla luxuriae auro et argento elaboravit: majora
cupere ab his disces. Desideria naturalia finita sunt: ex falsa
opinione nascentia ubi desinant, non habent. nullus enim ter-
minus falso est. Veritati aliquid extremum est: error immen-
sus est. Retrahe te ergo a vanis: et cum voles scire, an na-
turalem, an vanam habeas cupiditatem, considera, num ali-
cubi consistat: si longe progresso semper aliquid longius re-
stat, scito id naturale non esse. Paupertas expedita, secura est. 17,3
Cum classicum cecinit, scit non se peti: cum aliquo conclama-
tum est, quomodo exeat, non quid efferat, quaerit. At cum
navigandum est, non strepitu portus, non unius comitatu in-
quieta sunt littora. Non circumstat illum turba hominum, ad
quos pascendos transmarinarum regionum optanda est fertilitas.
Facile est pascere paucos ventres et bene institutos et nihil
aliud desiderantes quam impleri. Parvo fames constat, magno
fastidium. Paupertas contenta est desideriis instantibus satis-
facere. — Sanus dives est, qui licet habeat divitias, eas tamen
ut fugientes habet. — Quid ergo est, quare recuses eam contu- 17,4
bernalem, cuius mores sanus dives imitatur? Si vis vacare
animo, aut pauper sis oportet, aut pauperi similis. Non pot-
est studium salutare fieri sine frugalitatis cura. Frugalitas pau-
pertas voluntaria est.

Perpessi sunt multotiens exercitus inopiam omnium re- 17,7
rum, vixerunt herbarum radicibus et dictu foedam tulerunt
famem. et haec omnia perpessi sunt pro regno, quo magis
mireris, alieno. Dubitabit aliquis ferre paupertatem, ut ani-
mum a furoribus liberet?

Multis divitias parasse non finis miseriarum fuit, sed muta- 17,11
tio. nec hoc miror: non in rebus vitium, sed in animo ipso
est. Illud quod paupertatem gravem nobis fecerat, et divitias
graves faciet. Quemadmodum nihil refert, utrum aegrum in

lecto ligneo an in aureo colloces: quocumque illum transtuleris, morbum suum secum transferet: sic nihil refert, utrum aeger animus in divitiis an in paupertate sit: malum suum illum sequitur.

18,7 Ad securitatem non est opus fortuna. quod enim necessitati sat est, dabit, licet irata.

18,8 Ne imparatos nos fortuna deprehendat, fiat nobis paupertas familiaris. Securius divites erimus, si sciemus, quam non sit grave pauperes esse.

18,12 Incipe cum paupertate habere contubernium.

Aude hospes contemnere opes, et te quoque dignum
Finge deo.

Nemo alius dignus deo est, nisi qui opes contempsit. Quare possessiones tibi non interdico, sed efficere volo, ut illas intrepide possideas. quod uno consequeris modo, si te etiam sine illis bene victurum speraveris, et si illas tamquam exituras adspexeris.

20,7 Discedat quisquis non te, sed aliud in te sequebatur. ob hoc unum est amanda paupertas, quod a quibus ameris, ostendit.

20,10 Multum est, non corrumpi divitiarum contubernio. Magnus ille est, qui in divitiis pauper est.

20,13 Nemo nascitur dives. Quisquis exit in lucem, iussus est pane et lacte esse contentus: ab his initiis regna nos non capiunt.

25,4 Panem et aquam natura desiderat. nemo ad haec pauper est. intra quae si quis desiderium suum clusit, cum ipso Iove de felicitate contendat.

36,1 Res inquieta felicitas est, ipsa se exagitat, movet cerebrum non in uno genere: alios in cultum irritat, alios in potentiam, alios inflat, alios mollit.

80,6 Si vis scire, quam nihil mali sit in paupertate, compara inter se vultum pauperis et divitis: saepius pauper et fidelius ridet: nulla sollicitudine concutitur, in alto est. cura velut nubes levis transit: horum, qui felices vocantur, hilaritas ficta est: huic gravis et suprema superbia, licet non palam, tristitia est, eo quidem gravior, quod interdum non licet palam esse miseros, sed inter aerumnas cor ipsum exedentes necesse est agere felicem.

Abstrahunt a recto divitiae, honores, potentiae, et cetera, 81,28
quae opinione hominum cara sunt, pretio suo vilia. Nescimus aestimare res, de quibus non cum fama, sed cum rerum natura deliberandum est. Nihil habent ista magnificum, quod mentes nostras in se trahat, praeter hoc, quod mirari illa consuevimus. non enim quia concupiscenda sunt, laudantur, sed quia concupiscuntur.

Hanc praecedentem caussam habent divitiae: mutant ani- 87,31
mos, superbiam et arrogantiam pariunt, invidiam trahunt, eo usque mentem alienant, ut fama pecuniae nos etiam nocitura delectet. Bona omni culpa carere decet: pura sunt, non corrumpunt animos, non sollicitant: extollunt quidem animos et delectant, sed sine tumore. Quae bona sunt, fiduciam faciunt: divitiae audaciam. quae bona sunt, magnitudinem animi dant: divitiae insolentiam.

L. ANNAEI SENECAE CORDUBENSIS
DE MORIBUS LIBER.

---

1 Omne peccatum actio est. actio autem omnis voluntaria est tam honesta quam turpis: ergo voluntarium est omne peccatum. Tollite excusationes: nemo peccat invitus.

2 Educatio et disciplina mores facit et id unusquisque sapit [et vivit], quod didicit. itaque bona consuetudo excutere debet, quod mala instruxit. — [Bene docet loqui *qui* bene docet facere.]

3 Nihil interest, quo animo facias, quod vitiosum est, fe-
4 cisse, quia facta cernuntur, animus [vero] non videtur. nulla autem laus est non facere, quod facere non possis.

5 Quid est omnium inimicissimum homini? alter homo.

6 Libenter feras, quod necesse est. dolor patientia vincitur.

7 *Expetas*, quod te numquam poeniteat.

8 Non quam multis placeas, sed qualibus, stude.

9 In hoc [tantum] incumbe, ut libentius audias quam loquaris.

10 Multos vitam differentes mors incerta praevenit: itaque omnis dies velut ultimus iudicandus est.

11 Tristitiam, si potes, non admiseris, si minus, non ostenderis.

12 Amicum [in] secreto mone, palam lauda.

13 Verba rebus, non personis aestimanda sunt.

14 Oratorem te puta, si tibi [ipsi] ante omnes quod oportet persuaseris.

15 Ut licentiosa mancipia animi imperio coerceas linguam, ventrem, libidinem.

16 Quod tacitum esse velis, nemini dixeris. si tibi [ipsi] non imperasti, quomodo ab aliis silentium speras?

17 Ridiculum est aliquem odio nocentis innocentiam [suam] perdere.

18 Monstro similis est avaritia senilis. quid enim stultius est, quod dici solet, quam via deficiente augere viaticum.

Omnes infantes terra nudos excipit: non te pudet sordi- 19
dius vivere quam nasci? [al'. fortius nasci quam vivere?]

Quid dulcius quam habere amicum, cum quo audeas ut 20
tecum omnia loqui? [servandus ergo est omni diligentia raro
inventus amicus. est enim alter ego.]

Quid sis interest, non quid habearis. 21

Magnarum virium est negligere laedentem. 22

Nondum es felix, si nondum te turba dimiserit. 23

Si vis beatus esse, cogita hoc primum *contemnere con- 24
temni ab eisdem*.

Priusquam promittas, deliberes, et cum promiseris, facias. 25

Id agas, [ut] ne quis merito tuo te oderit, et si nullos ini- 26
micos tibi faciat iniuria, multos [tamen] facit invidia.

Solitudinem quaerat, qui vult cum innocentibus vivere. 27

Optimus ergo animus et pulcherrimus dei cultor est. 28

Abstinebis [ab] alieno matrimonio. 29

Praestabis parentibus pietatem, cognatis indulgentiam, 30
[amicis fidem,] omnibus aequitatem.

Devitabis crudelitatem et ministram crudelitatis iram. 31

Non vives aliter in solitudine [et] aliter in foro. 32

Nil petas, quod negaturus fuisti: nihil negabis, quod pe- 33
titurus fuisti.

Pacem habebis cum hominibus, cum vitiis bellum. 34

Hoc habet omnis adfectus, ut in quod ipse insanit, 35
in idem putet ceteros furere.

Maximum in eo vitium est, qui non vult melioribus pla- 36
cere sed pluribus.

Vis omnibus esse notus? prius effice ut neminem no- 37
veris.

Bonum est non laudari velle, sed praestantius est lauda- 38
bilem esse. [al'. Bonum est non laudari et esse laudabilem.]

Morieris: stultum est timere quod vitare non possis. 39

Male de te opinantur homines: sed mali. malis autem 40
displicere est laudari.

Male de te loquuntur homines: bene autem loqui nesciunt. 41
faciunt non quod mereor ego sed quod solent ipsi.

Homines de te male loquuntur: si merito, non quod lo- 42
quuntur molestum fuit, sed quod non mentiuntur. si immerito,

innocentia mea nunc maxime gaudeo. apparet enim illos obiecturos vera, si possent.

43 Non es in patria: patria est ubicumque bene est. illud enim, per quod bene est, non in loco sed in homine est.

44 Nihil magnum est in rebus humanis, nisi animus magna despiciens.

45 Quae sunt magnae divitiae? non desiderare divitias.

46 Quis plurimum habet? qui minimum cupit.

47 Quid est dare beneficium [deo]? deum imitari.

48 Honestius est cum iudicaveris amare quam cum amaveris iudicare.

49 Dissensio ab alio incipiat, a te autem reconciliatio.

50 Succurre paupertati amicorum, immo occurre.

51 Amicos secundae res parant, adversae certissime probant

52 Peiora sunt tecta odia quam aperta. itaque te minus loquax inimicus offendit quam tacitus.

53 Mira ratio est, quae non vult praedicari, quod gaudet intelligi.

54 Agnosci amat, qui quod agit, ostendit.

55 Eleemosyna non tam accipientibus quam dantibus prodest.

56 et spes praemii solatium fit laboris.

57 Quae est maxima egestas? avaritia.

58 Pecuniae imperare oportet, non servire.

59 Nullum conscium peccatorum tuorum magis timueris quam temet ipsum: alium potes effugere, te autem numquam.

60 Quis est pauper? qui sibi videtur.

61 Qui a multis timetur, multos timet.

62 Infelicitatem erige, submitte felicitatem.

63 Vera felicitas innocentia est.

64 Nequitia ipsa sui poena est.

65 Mala conscientia saepe tuta est, secura numquam.

66 Libidinis initia continebit, qui exitum cogitabit.

67 Beneficii accepti numquam oportet oblivisci, dati protinus.

68 Inhonesta victoria est suos vincere.

69 Satis est poenarum potuisse puniri.

70 Inimicitias tarde suscipe, [amicitias] exerce moderate.

71 Simultates depone.

72 Imago animi sermo est.

Qualis vir, talis oratio. 73
Magna res est vocis et silentii tempora *nosse*. 74
Qui aequo animo malis immiscetur, malus est. 75
Neminem cito laudaveris, neminem cito accusaveris: 76
semper puta te *coram* diis testimonium dicere.
Vitium est omnia credere, vitium nihil credere. 77
Utendum est divitiis, non abutendum. 78
Nullum putaveris locum sine teste. 79
Excusationem quaerere vitium. [*sed omnia delinque ad 80
dominum.*]
Fortior est qui cupiditatem vincit quam qui hostem subicit. 81
Est difficillimum se ipsum vincere. 82
Inique irascitur, qui suis irascitur. 83
Amare sic incipe tamquam non liceat desinere. 84
Magnarum rerum etiamsi successus non fuerit, honestus 85
est ipse conatus.
Nobilitas animi est generositas sensus. 86
Nobilitas corporis generosus animus. 87
Honestior est quem senectus ad otium retulit quam quem 88
in otio invenit. *et tunc incipiat laborare.
Turpe spectaculum praebet animus aeger. 89
Numquam sit tristis facies tibi in commodo alterius. 90
Homo sum: quomodo devitabo secundarum rerum in- 91
vidiam?
Si felicitatem iactaveris, cum multis dives eris. 92
Quomodo optime potentiam tuebor? impotentia occasionis. 93
Locum tenet innocentiae proximum confessio: ubi con- 94
fessio, ibi remissio irae.
Severitas in vitio est. 95
Boni iudicis est dispensare non tantum quid damnandum 96
sit, sed quatenus.
Proximus iustitiae modus severitas. 97
Quietissimam vitam agerent homines in terris, si haec 98
duo verba *e* natura [omnium] rerum tollerent: meum et
tuum.
Qui paupertatem timet, timendus est. 99
Vires tuas amici magis sentiant beneficiis quam iniuriis. 100
Pecunia non satiat avaritiam sed irritat. ideo semper in- 101

102 diget. pecunia *scit cum eius moribus convenire. [al'. Pecunia si tibi est: cui ius usura morbi.]

103 Mihi crede, non potes dives esse et felix.

104 Auribus frequentius quam lingua utere.

105 Quidquid dicturus es, ante quam aliis [dixeris], dicito tibi.

106 Nihil interest inter iratum et insanum nisi unus dies: *alter semper irascitur, alter semper insanit.

107 Facillime bonis frueris, si ea vitaveris, quae vituperaveris.

108 Cum ali[en]os timueris, te ipsum verere. nam saepe sine aliis esse potes, sine te numquam.

109 Si bene te instruxeris, pudeat deteriora facere.

110 Quod persuaseris, erit diuturnum, quod coegeris, erit in occasione.

111 Alteri semper ignoscito, tibi ipsi numquam.

112 Tantum ad virtutem adicies, quantum ex voluptate abstraxeris.

113 Stultum est somno delectari, mortem horrere, cum somnus assidua sit mortis imitatio.

114 Bonis nocet qui malis parcit.

115 Multi cum aliis maledicunt, sibi ipsis convicia faciunt.

116 Nihil turpius quam qui obicit alteri [quod] sibi obiciendum.

117 [Ut licentiosa mancipia animi imperio rege linguam, libidinem, ventrem] cupiditatem[que] comprime: si non potes, paululum remitte.

118 Saepe ea, quae sanari ratione non poterant, sanata sunt tempore.

119 Qui propter pecuniae amorem et libidinum moritur, ostendit se numquam sui causa vixisse.

120 Turpia ne dixeris. paulatim enim pudor rerum per verba dediscitur.

121 Sic habita, ut potius laudetur dominus quam domus.

122 Consuetudinaria res est innocentia.

123 Non damnatio, sed causa hominem turpem facit.

124 Merito damnari poena damnati est, damnatio immerita damnantis est calamitas.

125 Si aliquid cogitaveris, cito apparebit conversantibus.

126 Videri vis ab omnibus *numquam bonae honestatis simulatio longa est.

127 Quod de alienis tractas, ex tuis iudices.

Multi sunt obligandi, pauci offendendi. nam memoria 128
beneficiorum fragilis est, iniuriarum tenax.

Obiurgationi semper aliquid blandi admisce. facilius enim 129
penetrant verba, quae molli vadunt via quam [*quae*] aspera. nemo enim se mutat, qui mutari se desperat.

Quotiens scrib*es* aliquid [*quod*] *e*di*t*urus es, scito morum 130
tuorum te hominibus chirographum dare.

Qui in servos irascitur et crudelis est, satis ostendit po- 131
testatem adversus alienos sibi [*fuisse*, *sui*] defuisse.

Qui nescit tacere, nescit et loqui. 132

Facilius est pauperi contemptum effugere quam diviti in- 133
vidiam.

Bonus fruitur bona conscientia. 134

[*In*] malis hominibus tutissimum est cito fugere. 135

Nulla pusilla domus, quae multos amicos capit. 136

Scire uti paupertate maxima felicitas. 137

Acuit intentio [nimi*a*], frangit animum remissio. 138

Numquam scelus scelere vincendum est. 139

Bonus vir est, qui eo perduxit [adfectu] animum, ut non 140
tantum peccare non velit, sed etiam non possit.

Regnantibus peius multo periculum quam his, qui iudi- 141
cantur: hi enim singulos timent, illi universos.

Numquid fortis fortem se gloriabitur, quem corporis aegri- 142
tudo efficit infirmum? Numquid dives [in] opibus suis gloriabitur, cuius spem fur vel tyrannus abrupit? Numquid nobilitas gloriabitur, effecta nonnumquam indignis et miserabilibus serviens?

Diabolus aliquando se gloriabatur interfectorem tuae mise- 143
ricordiae, nunc intergemiscit socios tuae beatitudinis.

Fugienda sunt omnibus modis et abscindenda igni ac ferro 144
totoque artificio separanda languor a corpore, imperitia ab animo, luxuria a mente, a civitate seditio, a domo discordia, a cunctis rebus intemperantia.

Dixit quidam amicorum omnia esse communia et amicum 145
se ipsum esse alterum. duorum temporum maxime habendam curam, et eorum, quae acturi sumus, et eorum, quae gessimus. post deum veritatem colendam, quae sola homines diis proximos facit.

L. ANNAEI CORDUBENSIS
(MARTINI DUMIENSIS EPISCOPI AD MIRONEM REGEM GALLICIAE)
DE FORMULA HONESTAE VITAE
[VEL DE VERBORUM COPIA
VEL
DE QUATUOR VIRTUTIBUS CARDINALIBUS] *LIBER.*

I. Gloriosissimo ac tranquillissimo et insigni catholicae fidei praedito pietate Mironi regi gothorum Martinus episcopus.

Non ignoro, clementissime rex, flagrantissimam animi tui sitim sapientiae insatiabiliter poculis inhiare eaque te ardenter, quibus moralis scientiae rivuli manant, fluenta requirere, et ob hoc humilitatem meam tuis saepius litteris admones, ut dignationi tuae crebro aliquid per epistolam scribens aut consolationis aut exhortationis alicuius et qualiacumque sint dicta offeram. Sed quamvis hoc a me exigat laudabile tuae pietatis studium, scito tamen tenuitati meae insolentem continuo a cautis impingi proterviam, si regalis reverentiae gravitatem aut assiduis aut vilibus, ut libet. dictis attingam. et ideo ne aut ego licentia piae invitationis abuterer loquendo aut vestro magis desiderio obsisterem reticendo, libellum hunc nulla sophismatum ostentatione politum sed planitie purae simplicitatis excerptum capacibus fidenter auribus obtuli recitandum. quem non vestrae specialiter instituo potestati, cui naturalis sapientiae sagacitas praesto est, sed generaliter his conscripsi, quos ministeriis tuis adstantes haec convenit legere, intelligere et tenere. Titulus autem libelli est formula vitae honestae, quem idcirco tali volui vocabulo superscribi, quia non illa ardua et perfecta, quae a paucis et [per]egregiis deicolis patrantur, instituit, sed ea magis commonet, quae et sine divinarum scripturarum praeceptis naturali tantum humanae intelligentiae lege etiam a laicis recte honesteque viventibus valeant adimpleri.

Quatuor virtutum species multorum sapientium sententiis definitae sunt, quibus animus humanus comptus ad honestatem vitae possit accedere: harum prima est prudentia, secunda magnanimitas, tertia continentia, quarta iustitia. Singulae igitur his officiis, quae subter annexa sunt, honestum ac bene moratum virum efficiunt.

II. De prudentia.

Quisquis igitur prudentiam sequi desideras, tunc per ra- 1
tionem recte vives, si omnia prius aestimes et perpenses et
dignitatem rebus non ex opinione multorum sed ex earum na-
tura constituas. nam scire debes, quod quaedam non videan-
tur bona esse et sunt, quaedam videantur et non sunt. Quae- 2
cunque autem ex rebus transitoriis possides, non mireris nec
magni aestimes [precii], quod caducum est, nec apud te quae
habes, tamquam aliena servabis, sed pro te tamquam tua et
dispenses et utaris. Si prudentiam amplecteris, ubique idem 3
eris, et prout rerum [temporis] varietas exigit, ita te accom-
modes tempori nec te in aliquibus mutes sed potius aptes,
sicut manus, quae [semper] eadem est et cum in palmam ex-
tenditur et cum in pugnum astringitur. Prudentis proprium 4
est examinare consilia et non cito facili credulitate ad falsa
prolabi. De dubiis non definias sed suspensam tene senten-
tiam. nihil [inexpertum] affirmes, quia non omne, quod ve-
risimile est, statim et verum est, sicut et saepius quod pri-
mum incredibile videtur, non continuo falsum est. crebro
siquidem faciem mendacii veritas retinet, [et] crebro menda-
cium specie veritatis occultatur. nam sicut aliquando tristem
frontem amicus et blandam adulator ostendit, sic verisi-
mil[itudin]e coloratur [veritas] et ut fallat vel surripiat com-
ponitur. Si prudens esse cupis, in futura prospectum intende 5
et quae possunt contingere, animo tuo cuncta propone. nihil
tibi subitum sit sed totum ante prospicias. nam qui prudens
est, non dicit: „non putavi hoc fieri," quia non dubitat sed
exspectat, non suspicatur sed cavet. Cuiuscumque facti cau- 6
sam require: cum initia inveneris, exitus cogitabis. Scito in
quibusdam te debere perseverare, quia coepisti: quaedam
vero nec incipere, in quibus perseverare sit noxium. Pru-
dens fallere non vult, falli non poterit. [Boni est viri etiam

7 in morte neminem fallere.] Opiniones tuae iudicia sint. cogitationes vagas [et inutiles] et velut somnio similes non recipias, quibus si animum tuum oblectaveris, cum omnia disposueris, tristis remanebis. Sed cogitatio tua stabilis sit et certa: sive deliberet sive contempletur sive quaerat, a vero
8 non recedat. Sermo quoque tuus non sit inanis, sed aut suadeat aut moneat aut consoletur aut praecipiat. Lauda parce, vitupera parcius. nam similiter est reprehensibilis tam nimia laudatio quam immoderata culpatio; illa siquidem adulatione, ista malignitate suspecta est. Testimonium veritati, non amicitiae reddas. Cum consideratione promitte, plenius quam
9 promiseris, praesta. Si prudens est animus tuus, tribus temporibus dispensetur: praesentia ordina, futura praevide, praeterita recordare. nam qui praesentia non ordinat, obliviosus et fatuus appellatur, *qui* nil de praeterito cogitat, perdit vitam, qui nil de futuro praemeditatur, in omnia incautus incidit. Propone autem animo tuo et mala et bona futura, ut illa
10 sustinere possis, ista moderari. Non semper in actu sis, sed interdum animo tuo requiem dato, sed et requies ipsa sit sapientiae studiis et cogitationibus bonis plena. nam prudens numquam marcet otio. aliquando animum remissum habet, numquam solutum. accelerat tarda, perplexa expedit, dura mollit, [aspera tentat,] ardua exaequat. scit enim, quid qua via aggredi debeat et cito singula ac distincte videt [consilia imperitorum.] ex apertis obscura aestimat, ex parvulis magna,
11 ex proximis remota, ex partibus tota. Non te moveat dicentis auctoritas, nec quis, sed quid dicat intendito. nec quam multis sed qualibus placeas, cogita. Id sequere, quod potest inveniri, id disce, quod potest sciri, id opta, quod potest optari coram bonis. nec altiori rei te imponas, in qua stanti
12 tibi tremendum, descendenti cadendum sit. Tunc consilia tibi salutaria advoca, cum tibi alludit vitae prosperitas. tunc te velut in lubrico retinebis ac sistes nec tibi dabis impetus liberos, sed circumspicies, quo eundum sit vel quousque.

III. De magnanimitate.

1 Magnanimitas vero, quae et fortitudo dicitur, si insit animo tuo, cum magna fiducia vives, liber, intrepidus, alacer. Magnum bonum humani animi est non tremere, sed con-

stare sibi et finem vitae intrepidum exspectare. [Nil aliud magnum in rebus humanis nisi animus magna despiciens.]
Si magnanimus fueris, numquam iudicabis contumeliam tibi 2
fieri. De inimico dices: non nocuit mihi sed animum nocendi habuit. et cum illum in potestate tua habueris, vindictam putabis potuisse vindicare: scito enim magnum et honestum vindictae genus [esse] ignoscere. Neminem susurro appetas, 3
neminem suffodias: palam aggredere. non geres conflictum nisi indixeris: nam fraudes et doli imbecillum decent. Eris 4
magnanimus, si pericula nec appetas, ut temerarius, nec formides, ut timidus. nam timidum non facit animum nisi reprehensibilis vitae conscientia. [Mensura ergo magnanimitatis est nec timidum esse hominem nec audacem.]

IV. De continentia.

Continentiam vero si diligis, circumcide superflua et in 1
artum desideria tua constringe. Considera tecum, quantum natura poscat, non quantum cupiditas expetat. Si continens 2
fueris, usque eo pervenies, ut te ipso contentus sis. nam qui sibi ipsi satis est, cum divitiis natus est. [Si ad naturam vivas, numquam eris pauper. Si alicui sua non videntur amplissima, si totius mundi dominus sit, miser est. Qui paupertati concordat, dives est. Nulli potest secura vita contingere, qui de re exigua nimis cogitat.] Impone concupiscentiae [tuae] 3
frenum [et modum]; omnia quae sunt blandimento, [quae occulta voluptate animum trahunt,] reice. Ede citra cruditatem, bibe citra ebrietatem observa, ne in convivio vel in qualibet vitae communitate quos non imitaberis, damnare videaris. Nec praesentibus deliciis inhaerebis nec desiderabis 4
absentes. Victus tibi ex facili sit, nec ad voluptatem sed ad cibum accede. palatum tuum fames excitet, non sapores. Desideria tua parvo redime, quia hoc tantum curare debes, ut desinant. atque ita quasi ad exemplar divinum compositus a corpore ad spiritum, quantum potes, festina te adducere.
Si continentiae studes, habita non amoene sed salubriter, nec 5
dominum velis esse notum a domo, sed domum a domino. Non tibi affingas quod non eris [nec quod es], nec maius quam es, videri velis. hoc magis observa. ut ne paupertas tibi immunda sit nec [vitae] parsimonia sordida. nec simpli-

citas [tibi] neglecta nec lenitas [iam] languida. et si res tibi exiguae sint, non sint tamen [animo tuo] angustae. Nec
6 tua defleas nec aliena mireris. Si continentiam diligis, turpia fugito, antequam accedant, nec quemquam alium vereberis plus quam te. Omnia tolerabilia [esse] praeter turpitudinem crede. a verbis quoque turpibus abstineto, quia licentia eorum impudentiam nutrit. Sermones utiles magis quam facetos et affabiles ama, rectos potius quam obsecundantes.
7 Miscebis interdum seriis iocos sed temperatos et sine detrimento dignitatis ac verecundiae. nam reprehensibilis risus est, si immodicus [sit], si pueriliter effusus, si muliebriter fa*tu*us. odibilem quoque hominem facit risus aut superbus et clarus aut malignus et furtvius, aut alienis malis evocatus.
8 Si ergo tempus exigit iocos, hos quoque cum dignitate sapientiae gere, ut te nec gravet[*ur*] quisquam tamquam asperum nec [te] contemnat tamquam vilem. Non erit tibi scurrilis sed grata urbanitas. Sales tui sine dente sint, ioci sine vilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu. Quies non desidia erit tibi et cum ab aliis luditur,
9 tu sancti aliquid honestique tractabis. Si continens es, adu lationes devita, sitque tibi tam triste, laudari a turpibus quam si lauderis ob turpia. laetior esto, quotiens displices malis et malorum de te pravas existimationes [ad] veram tui lau-
10 dationem ascribe. Difficillimum opus continentiae est assentationes adulantium [multorum] repellere, quorum sermones animum quadam voluptate resolvunt. Nullius per assentationem amicitiam merearis, nec ad tuam [gratiam] promeren-
11 dam [per hanc] aliis ad te aditum pandas. Non eris audax, non arrogans. submittes te, non proicies, gravitate servata. Admoneberis libenter, reprehenderis patienter. si merito obiurgaverit te aliquis, scito quia profuit tibi, si immerito, scito quia prodesse voluit. [meliora sunt enim odia diligentis quam fraudulenta oscula odientis.] Non acerba, sed blanda verba
12 timebis. Esto vitiorum fugax ipse, alienorum vero neque curiosus scrutator neque acerbus reprehensor, sed sine exprobratione corrector, ita ut admonitionem hilaritate praevenias. et errori veniam facile dato. Nec extollas quemquam neque
13 deicias. Dicentium esto tacitus auditor, auditorum promptus

receptor. Requirenti facile responde, contendenti facile cede, ne in iurgia execrationesque [al'. nec ad iniuriarum excitatio-
nes] descendas. Si continens es, et animi tui et corporis mo- 14
tus observa, ne indecori sint. nec ideo illos contemnas, quia latent. nam nihil differt, si nemo videat, cum tu ipse videas. Mobilis esto, non levis, constans, non pertinax. Alicuius rei
scientiam te habere nec sit ignotum nec molestum. Omnes 15
tibi pares facias: inferiores superbiendo non contemnas, superiores recte vivendo non metuas. In reddenda officiositate neque negligens neque exactor appareas. Cunctis esto benignus, nemini blandus, paucis familiaris, omnibus aequus.
Severior esto iudicio quam sermone, vita quam vultu, cultor 16
clementiae, saevitiae detestator, famae bonae neque tuae seminator neque alienae invidus. rumoribus, criminibus, suspicionibus minime credulus, sed malignis potius, qui per speciem simplicitatis ad nocendum aliquibus subrepunt, oppositissimus. ad iram tardus, ad misericordiam pronus, in adversis firmus, in prosperis cautus et humilis, occultator virtutum sicut alii vitiorum, vanae gloriae contemptor et bo-
norum, quibus praeditus es, non acerbus exactor. Nullius 17
imprudentiam despicias. Rari sermonis ipse, sed loquentium patiens, severus ac serius, sed hilares non aspernans, sapientiae cupidus ac docilis. quae nosti, sine arrogantia postulanti imparties. quae nescis, sine occultatione ignorantiae tibi postula impartiri. [Non conturbabit sapiens mores publicos nec populum in se vitae novitate convertet.]

V. De iustitia.

Iustitia post haec virtus est. Quid est autem iustitia, nisi 1
naturae tacita conventio in adiutorium multorum inventa. [Iustitia est etiam habitus animi communi utilitate servata suam cuique tribuens dignitatem.] Et quid est iustitia nisi nostra constitutio seu divina lex aut vinculum societatis humanae. In hac non est quod aestimemus, quid expediat.
expediet enim quicquid illa dictaverit. Quisquis ergo hanc 2
sectari desideras, time prius et ama deum, ut ameris ab eo. amabis enim deum, si illum in hoc imitaberis, ut velis omnibus prodesse, nulli nocere et tunc te virum iustum appellabunt omnes, sequentur [te], venerabuntur et diligent. Iustus

enim ut sis, non solum non nocebis, sed etiam nocentes prohibebis. nam nihil nocere non est iustitia, sed abstinentia alieni est. Ab his ergo incipe, ut non auferas. et ad maiora provehere, ut etiam ab aliis ablata restituas; raptoresque
4 ipsos ne aliis timendi sint, castiga et cohibe. Ex nulla vocis ambiguitate controversiam nectes, sed qualitatem animi speculare. Nihil tibi intersit, adfirmes, an iures: de religione et fide scias agi ubicumque de veritate tractatur. nam etsi in iureiurando deus non invocetur — etiam non invocantis testis est, — tamen non transies veritatem, ne iustitiae
5 transeas legem. Quod si aliquando coarcteris uti mendacio, utere non ad falsi *fructum* sed ad veri custodiam. et si contigerit fidelitatem mendacio redimi, non mentieris, sed potius excusabis, quia ubi honesta causa est, iustus secreta non
6 prodit. tacenda enim tacet, loquenda loquitur; atque ita illi pax est aperta et secura tranquillitas. Haec ergo si studere curaveris, laetus et intrepidus cursus tui finem exspectans prospicies [haec] tristia huius mundi hilaris, tumultuosa quietus, extrema securus.

VI. [De moderanda prudentia.]

1 His ergo institutionibus hae quatuor virtutum species perfectum te facient virum, si mensuram rectitudinis earum aequo
2 vivendi fine servaveris. Nam prudentia si terminos suos excedat, callidus ac pavendi acuminis eris, investigator latentium et scrutator qualiumcunque noxarum ostenderis. notaberis minutus, suspiciosus [et contemptus], attentus, semper aliquid timens, [semper aliquid dubitans,] semper aliquid quaerens, semper aliquid convincens, et qui subtilissimas suspiciones tuas ad reprehensionem alicuius impingas *ad*-
3 mi*s*si. [al'. ad animi tui apprehensionem impingas.] monstraberis digito astu plenus, versipellis et simplicitatis inimicus, commendatorque culparum, et postremo uno nomine vocaberis a cunctis malus homo. In has ergo maculas immensurata prudentia [te] perducet. Quicunque in illa mediocri lance persistit, nec obtusum in se aliquid habet nec versutum.

VII. [De moderanda magnanimitate.]

1 Magnanimitas autem si se extra modum suum extollat,

faciet virum minacem, inflatum, turbidum, inquietum et in
quascunque extollentias dictorum et actorum neglecta hone-
state festinum, qui momentis omnibus supercilia surrigens
ut bestiarius, etiam quieta excitat: alium ferit, alium fugat.
Sed quamvis audax sit impugnator, tamen multa extra se va- 2
lentia ferre non poterit, sed aut miserum appetit finem aut
aerumnosam sui memoriam derelinquit. Mensura ergo magna-
nimitatis est nec timidum esse hominem nec audacem.

VIII. [De moderanda continentia.]

Continentia deinde his terminis se astringat: cave ne 1
parcus sis nec suspiciose et timide manum contrahas nec in
minimis quoque *cal*culum ponas. nam talis et tam circum-
cisa putrebit integritas. Hac ergo mediocritatis linea conti- 2
nentiam observabis, ut nec voluptati deditus, prodigus aut
luxuriosus appareas, nec avara tenacitate sordidus aut obscu-
rus existas.

IX. [De moderanda iustitia.]

Iustitia postremo eo mediocritatis tenore tibi regenda est, 1
ne ductu iugiter levi immotam semper animi rationem negli-
gentia subsequatur, dum nec de magnis neque de minimis
errantium vitiis corrigendi curam geris, sed licentiam pec-
candi aut alludentibus tibi blande aut illudentibus proterve
permittis; neque rursum nimiae rigiditatis asperitate nihil ve-
niae aut benignitatis reservans humanae societati dirus ap-
pareas. Ita ergo iustitiae regula tenenda est, ut reverentia 2
disciplinae eius neque nimia negligentiae communitate de-
specta vilescat neque saeviori atrocitate durata gratiam hu-
manae amabilitatis amittat.

X. [Conclusio.]

Si quis ergo vitam suam ad utilitatem non tantum pro-
priam sed et multorum inculpabiliter ascisci desiderat, hanc
praedictarum virtutum formulam pro qualitatibus temporum,
locorum, personarum atque causarum eo mediocritatis tra-
mite teneat, ut in quodam velut meditullio summitatis assi-
stens quasi per abrupta altrinsecus praecipitia aut ruentem
compos ipse devitet insaniam aut deficientem contemnat
ignaviam.

EPISTOLAE SENECAE, NERONIS IMPERATORIS MAGISTRI, AD PAULUM APOSTOLUM ET PAULI APOSTOLI AD SENECAM.

S. Hieronymus de Seneca in catalogo sanctorum.

Lucius Annaeus Seneca Cordubensis, Sotionis stoici discipulus et patruus Lucani poetae, continentissimae vitae fuit, quem non ponerem in catalogo sanctorum, nisi me epistolae illae provocarent, quae leguntur a plurimis, Pauli ad Senecam et Senecae ad Paulum. in quibus, cum esset Neronis magister et illius temporis potentissimus, optare se dicit eius esse loci apud suos, cuius sit Paulus apud Christianos. Hic ante biennium quam Petrus et Paulus martyrio coronarentur, a Nerone interfectus est.

EPISTOLA I.

Seneca Paulo salutem.

Credo tibi, Paule, nunciatum esse, quod heri [de te] cum Lucilio nostro de apocryphis et aliis rebus sermonem habuerimus. erant enim quidam disciplinarum tuarum comites mecum nam in hortos Salustianos secesseramus, quo loco occasione nostra alio tendentes hi, de quibus dixi, visis nobis adiuncti sunt. certe quod tui praesentiam optavimus, et hoc scias volo: libello tuo lecto, id est de plurimis aliquas litteras quas ad aliquam civitatem seu caput provinciae direxisti, mira exhortatione vitam moralem continentes, usque refecti sumus. Quos sensus non puto ex te dictos sed per te, certe aliquando ex te et per te: tanta enim maiestas earum est rerum tantaque generositate calens, ut vix suffecturas putem aetates hominum, quibus institui perficique possint. Bene te valere, frater, cupio.

EPISTOLA II.

SENECAE PAULUS SALUTEM.

Litteras tuas hilaris heri accepi, ad quas rescribere statim potui, si praesentiam iuvenis, quem ad te eram missurus, habuissem. scis enim, quando et per quem et quo tempore et cui quid dari committique debeat. Rogo ergo, non putes [te] neglectum, dum personae qualitatem respicio. Sed quod litteris meis vos bene acceptos alicubi scribis, felicem me arbitror tanti viri iudicio. neque enim hoc diceres, censor, sophista, magister tanti principis et iam omnium, nisi quia vere dicis. Opto te diu bene valere.

EPISTOLA III.

SENECA PAULO SALUTEM.

Quaedam volumina ordinavi et divisionibus suis statum eis dedi. ea quoque Caesari legere sum destinatus. Si modo sors prospere annuerit, ut novas afferat aures, eris forsan et tu praesens: sin, alias reddam tibi diem, ut hoc opus invicem inspiciamus. et possem non prius edere ei eam scripturam, nisi prius tecum conferam, si modo [etiam] impune hoc fieri potuisset, ut scires non te praeteriri. Vale.

EPISTOLA IV.

PAULUS SENECAE SALUTEM.

Quotienscunque litteras tuas audio, praesentiam tui cogito nee aliud existimo quam omni tempore te nobiscum esse. Cum primum itaque venire coeperis, invicem nos et de proximo videbimus. Bene te valere opto.

EPISTOLA V.

SENECA PAULO SALUTEM.

Nimio tuo secessu angimur. Quid est? vel quae res te remo[ra]tum faciunt? si indignatio dominae, quod a ritu et secta veteri recesseris et alios rursum converteris, erit postulandi locus, ut ratione factum, non levitate hoc existimetur.

EPISTOLA VI.

Senecae et Lucilio Paulus salutem.

De his, quae mihi scripsistis, non licet arundine et atramento eloqui, quarum alter: res notat et designat aliquid, altera evidenter ostendit, praecipue cum sciam inter vos esse, hoc est apud vos et in vobis, qui me intelligant. Honor omnibus habendus est et tanto magis, quanto indignandi occasionem captant. quibus si patientiam demus, omni modo eos ex quaqua parte vincemus, si modo hi sunt, qui poenitentiam sui gerant Bene valete.

EPISTOLA VII.

Annaeus Seneca Paulo et Theophilo salutem.

Profiteor bene me acceptum lectione litterarum tuarum, quas Galatis, Corinthiis, Achaeis misisti, et ita invicem vivamus, ut etiam cum horrore divino esse exhibes. spiritus enim sanctus in te et super te excels*us* sublimiores sa*nc*tis venerabiles sensus exprimit. Vellem itaque, cures et cetera, ut maiestati earum cultus sermonis non desit. Et ne quid tibi, frater, surripiam aut conscientiae meae debeam, confiteor Augustum sensibus tuis motum. cui lecto virtutis in te exordio ista vox fuit: mirari eum posse, ut qui non legitime imbutus sit, taliter sentiat. Cui ego respondi, solere deos ore innocentium effari, haud eorum, qui praevaricare doctrina sua quid possint. et dato ei exemplo Vatieni hominis rusticuli, cui viri duo apparuissent in agro Reatino, qui postea Castor et Pollux sunt nominati, satis instructus videtur. Vale.

EPISTOLA VIII.

Paulus Senecae salutem.

Licet non ignorem Caesarem nostrarum rerum admiratorem, si quando deficiet amatorem esse, permitles tamen te non laedi sed admoneri: puto enim te graviter fecisse, quod ei in notitiam perferre voluisti d, quod ritui et disciplinae eius sit contrarium. cum enim ille gentium deos colat, quid tibi visum sit, ut hoc scire cum velles, non video, nisi nimio amore meo facere te hoc existimo. Rogo de futuro, ne id agas. cavendum est enim, ne dum me diligis, offensum do-

minae facias, cuius quidem offensa neque oberit, si perseveraverit, neque, si non sit, proderit: si est regina, non indignabitur, si mulier est, offendetur. Bene vale.

EPISTOLA IX.

Seneca Paulo salutem.

Scio te non tam tui causa commotum litteris, quas ad te de editione epistolarum tuarum Caesari feci, quam natura [ipsarum] rerum, quae ita mentes hominum ab omnibus artibus et moribus rectis revocat, ut non hodie admirer, quippe [ut] qui multis documentis hoc iam notissimum habeam. Igitur nove agamus, et si quid facile in praeteritum factum est, veniam irrogabis. Misi tibi librum de verborum copia. Vale Paule carissime.

EPISTOLA X.

Senecae Paulus salutem.

Quotienscunque tibi scribo et nomen meum tibi subsecundo, gravem et sectae meae incongruentem rem facio. debeo enim, ut saepe professus sum, cum omnibus omnia esse et id observare in tua persona, quod lex Romana honori senatus concessit, perlecta epistola ultimum locum eligere, ne cum aporia et dedecore cupiam [illud] efficere, quod mei arbitrii fuerit. Vale, devotissime magister. Data quinto Calendarum Iulii Nerone IV et Messala consulibus.

EPISTOLA XI.

Seneca Paulo salutem.

Ave mi Paule carissime. Si mihi nominique meo vir tantus et dilectus omnibus modis non dico fueris iunctus sed necessario mixtus, *optime* actum erit de Seneca tuo. Cum sis igitur vertex et altissimorum omnium montium cacumen, non ego vis laeter, si ita sim tibi proximus, ut alter similis tui deputer? Haud itaque te indignum prima facie epistolarum nominandum censeas, ne tam temptare me quam ludere videaris, quippe cum scias civem esse te Romanum. [*uti*]nam qui meus, tuus apud te locus, qui tuus, velim ut meus. Vale mi Paule carissime. Data X. Cal. April. Aproniano et Capitone consulibus.

EPISTOLA XII.

Seneca Paulo salutem.

Ave mi Paule carissime. Putasne me haud contristari et non luctuosum esse, quod de innocentia vestra subinde supplicium sumatur? dehinc quod tam duros tamque obnoxios vos reatui omnis populus iudicet, putans a vobis effici, quidquid in urbe contrarium fit? Feramus aequo animo et utamur foro, quod sors concessit, donec invicta felicitas finem malis imponat. Tulit et priscorum aetas Macedonem Philippi filium et post Darium Dionysium. nostra quoque Gaium Caesarem, quibus quicquid libuit, licuit. Incendium urbs Romana manifeste saepe unde patiatur, constat. sed si effari humilitas potuisset humana, quid causae sit, et impune in his tenebris loqui liceret, iam omnes omnia viderent. Christiani et Iudaei quasi machinatores incendii affecti supplicio uri solent. Gras sator iste, quisquis est, cui voluptas carnificina est et mendacium velamentum, tempori suo destinatus est. ut optimus quisque unum pro multis donatum est caput, ita et hic devotus pro omnibus igni cremabitur. Centum triginta duae domus, insulae quatuor [in] sex diebus arsere, septimus pausam dedit. Bene te valere frater opto. Data quinto Cal. April. Frugi et Basso consulibus.

EPISTOLA XIII.

Seneca Paulo salutem.

[Ave mi Paule carissime.] Allegorice et aenigmatice multa a te usquequaque opera concluduntur et ideo rerum tanta vis et muneris tibi tributa non ornamento verborum sed cultu quodam decoranda est. Nec vereare, quod saepius te dixisse retineo, multos, qui talia affectent, sensus corrumpere, virtutes rerum evirare. Ceterum mihi concedas velim latinitati morem gerere, honestis vocibus speciem adhibere, ut generosi muneris concessio digne a te possit expediri. Bene vale. Data V. Non. Iul. Leone et Sabino consulibus.

EPISTOLA XIV.

Paulus Senecae salutem.

Perpendenti tibi ea sunt revelata, quae paucis divinitas concessit. Certus igitur ego in agro iam fertili semen fortissi-

mum sero, non quidem materiam, quae corrumpi videtur, sed verbum stabile, dei derivamentum crescentis et manentis in aeternum. Quod prudentia tua assecuta [est], indeficiens fore debebit, ethnicorum Israelitarumque observationes censere vitandas. Novum te auctorem feceris Iesu Christi praeconiis ostendendo rhetoricis irreprehensibilem sophiam, quam propemodum adeptus regi temporali eiusque domesticis atque fidis amicis insinuabis quibus aspera et incapabilis erit persuasio, cum plerique illorum minime flectantur insinuationibus tuis. quibus vitale commodum sermo dei instillatus, novum hominem sine corruptela perpetuamque animam parit ad deum istinc properantem. Vale Seneca carissime nobis. Data Cal. Augusti Leone et Sabino consulibus.

EPITAPHIUM SENECAE.

Cura, labor, meritum, sumpti pro munere honores,
ite, alias post hanc sollicitate animas!
me procul a vobis deus evocat: illicet actis
rebus terrenis hospita terra vale!
corpus avara tamen solemnibus accipe saxis,
namque animam coelo reddimus, ossa tibi.

INDEX RERUM MEMORABILIUM.

B.

C.

7*

D.

F.

G.

H.

I.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

V.

X.
